

2013

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԱՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԹՅՈՒՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՆ

Ը. ՏԱՐԻ 1934

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԱՆ

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Ը. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1934 - ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻԻ 9

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Բ.

Տկարացած է մեր մէջ կրօնական գրականութիւնը, ըսինք, որովհետեւ վատուած է մեր կրօնական կեանքն ինքնին։ Սիրտ ի դող, զրեթէ սոսկումով, բայց առանց այլ և այլի և անկեղծօրէն դնենք մատներնիս վէրքին վրայ, խոստովանելու համար անողոր ճշմարտութիւնը։ Ինչ որ ունինք այսօր իբրեւ կրօնական իրականութիւն մեր կեանքին մէջ՝ մակերեսային վիճակ մըն է միայն, որ չունի ո՛չ խորք և ո՛չ տարողութիւն։

Բայց ո՛չ բանականութեան եւ ո՛չ սրտի զործ է հաստատել ակտը, եւ շուարածի պէս կանդ առնել անոր առջև. ցաւին զգացումէն պէտք է դարմանին մտածումը ծնի կամքի և նկարագրի տէր մարդուն մէջ։ — Ի՞նչ պէտք է ընել՝ որպէսզի կրօնական կեանքը վերագտնէ մեր մէջ իր նախկին ոյժն ու շնորհը. այս հարցումը պէտք է ամէն լուրջ և իր ազգին ճակատագրին խոկումն ունեցող հայու համար մեծագոյն մտահոգութեան հարցն ըլլայ այսուհետեւ։ Վասնզի, ընդունինք առանց առարկութեան, կրօնական կեանքին անկումն է որ մեր մէջ հետզհետէ յառաջ բերաւ զմեզ ազդովին ամէն օր աղէտքէ աղէտք թաւալեցնող այն դրութիւնը, որուն մէջ ահա ամէն վայրկեան կը քամուինք զմեզ իբրեւ համայնք և հասարակութիւն արժեցնող բոլոր ոյժերէն։

Հանրական է ցաւը. համայնական պէտք է լինի անոր ամոքումին փոյթին ու ջանքը։ Ժողովուրդը, իբրեւ իր իրաւունքներուն իրական տէրը, պէտք է հասկըցնէ իր ազգային կեանքը ղեկավարող եկեղեցական եւ կրթական Մարմիններուն մանաւանդ՝ թէ ամենէն դատաւարտելի զանցառութիւնը գործած կ'ըլլան իրենք, թոյլ տալով որ կրօնքին զգացումը անխօս գորութիւն մը՝ պիտակ ձեականութիւն մը դառնայ հետզհետէ իր հոգևոր և մշակութային Հաստատութիւններէն ներս։ Եկեղեցին, փոխանակ հանդիսական ժամադրավայրի՝ որուն կարծես թէ սկսած է ան վերածուիլ օրէ օր, պէտք է դարձուի իր բուն նպատակին եւ կոչումին. պէտք է լինի անխիա հոգիները առնինքնող ձգողականութեան այն կեդրոնը, ուր դիմեն ամէնքը՝ իրենց ներսէն զգացուած մղումով մը, անդէտը՝ իր

սրտին ու մտքին դատարկութիւնը լեցնող խօսք ու խորհուրդ գտնելու համար հոն. թերահաւատը՝ իր տարակոյաները փարատող լոյս տեսնելու, հաւատացեալը՝ իր բարոյականը պտղաբերող զօրութիւն ծծելու, ու անհաւատը՝ իր քարացած հոգին կալիչելու համար այն տեղ իր վրայ ընդունելու համար քաղցրածաւալ այն ցօղը, որ Աստուծոյ մտածութենէն ծնած սիրոյ կեանքը միայն կրնայ տալ մարդուն:

Ինչ մը տարօրինակ՝ չընելու համար ծիծաղելի՝ բան մը կայ այն ճիզին մէջ, որով մեր եկեղեցական Հոգաբարձութիւնները իրենց աւագ եւ կարծես միակ պարտականութիւնը կը նկատեն երգեցողութեանց հոգը մանաւանդ: Նոր կամ նորանուն երգչախումբերով և երգիոնով եկեղեցական երաժշտութիւնը աւելի հմայիչ ընծայելով՝ ժողովուրդը եկեղեցիին մօտեցնելու այս փափաքը բոլորովին անիմաստ և արժէքէ զուրկ չէ անշուշտ, վասնզի՝ ինչպէս ամէն բանի մէջ ձեւին զեղեցկութիւնը, նոյնպէս պաշտամունքին մէջ՝ վայելչութիւնն ու վեհութիւնը կարեւոր պայմաններ են հոգեւոր շինութեան տեսակէտով. այս, բայց ամէն ոք միանգամ ընդ միշտ համոզուած պէտք էր ըլլար թէ եկեղեցւոյ ներքին կեանքին բարձրացման համար ամենակարեւորն ու անհրաժեշտագոյնն է, ազօթքէն այսինքն խորհուրդէն յետոյ, քարոզը կամ կենդանի խօսքը: Առանց այս երկուքին, սեղանին և բեմին, երգին զեղեցկութիւնը առ առաւելն պիտի նմանէր պատուած շապիկին վրայ դրուած սիրուն փողկապին, որ երգիծական ձեւ մը կու տայ երևոյթին: Կրօնական կեանքը, այսինքն եկեղեցին կը մեռնի, երբ ազօթքը կը դադրի և բեմը կը լռէ. ու ո՛չ երգը և ո՛չ ծէսը չեն կրնար կենդանացնել զայն:

Եկեղեցւոյ հոգն ու պատասխանատուութիւնն ստանձնած Մարմիններ, ժողովուրդ և իշխանութիւն, իրենց ուշադրութիւնը արժանապէս և արդարապէս ընծայած կ'ըլլան այդ կենսական կէտին, երբ, քահանայից ընտրութեան ատեն մանաւորապէս, չտարուին նիւթական կամ շուկայիկ հաշիւներէ, և Աստուծոյ ծառայութեան զործին հրաւիրեն այնպիսի անձինք՝ որոնք լուրջ են հոգևով, և որոնք ոչ միայն իմացապէս և բարոյապէս օտար չեն զգար ինքզինքնին կրօնքի սկզբունքներէն և Աւետարանէն, այլ և կը հաւատան և ուրիշներուն ևս կրնան սովորեցնել հաւատալ թէ ազօթքը ինչ զերազանց հնարաւորութիւններու կրնայ տանիլ մարդը, բարի ոյժերուն հզօրագոյնը երեւան բերելով ամենէն տկար եւ անտեսուած էակին մէջ. այդ ասպարէզին պէտք է կանչուին այնպիսի մարդիկ, որոնք կրակ ունին նաեւ իրենց սիրտին խորը, եւ բոց՝ իրենց շրթանց վրայ, այսինքն ոգևորուած լեզու, կարենալու համար ուրիշներուն հաղորդել այն ճշմարտութիւնները, որոնց կը հաւատան իրենք:

Եկեղեցիէն է որ կը սկսի կրօնական կեանքը, ու եկեղեցին իր դերին մէջ է այդ տեսակէտով ա՛յն ատեն միայն, երբ իր պաշտօնեաները իրենց կոչումին զիտակցութիւնը և ձեռնհասութիւնը ունեցող մշակներ են: Իսկ այս վերջինները այսպէս՝ այսինքն հաւատքի և հոգևոր զործունէութեան մարդիկ կը լինին, երբ զանոնք այդ պաշտօնին կանչողները կամ ընտրողները իրենք նախ այդ կերպօսէն կը լինին, հաւատքի և հոգևոր կեանքի զգացումն ունեցող անձեր, և ո՛չ թէ այնպիսիներ, որոնք կը մտնեն եկեղեցիին հովանիին ներքեւ, կամ կը զրկուին հոն, զայն ընելու համար անդրուվար՝ իրենց նկատումներուն եւ կիրքերուն: Եկեղեցի չլինած է հաւատոյ», ըստ Ոսկերեանի. անոնք միայն կրնան

շինել, այսինքն ի շինութեան եւ կանգուն պահել եկեղեցին, որոնք Հաւատքի մեծ ընտանիքին կը պատկանին ստուգապէս:

Կրօնական կեանքի մշակումին միւս միջոցներն են, հաւասարապէս ու մին քան զմիւսն կարեւոր, Տունն ու Դպրոցը: Ծնողքը և ուսուցիչն են որ ապագայի երիտասարդին մէջ պիտի իր մանկութենէն սկսեալ պատրաստեն հաւատքի մարդը: Որպէսզի հնարաւոր ըլլայ պատրաստութեան այդ գործը, լաւ է որ գործակցութիւն մը ծրագրուի երկուքին՝ ընտանիքին և վարժարանին միջև, որպէսզի առաջինը չքանգէ երկրորդին շինածը այդ ուղղութեամբ, ու երկրորդը կարենայ առաջինին ներքին կեանքին և հոգեկան ստոյգ կարիքներուն զիտակցութեամբ ուղղութիւն տալ՝ այդ մասին ի գործ դնելիք իր ջանքերուն: Ու այս պարագային մէջ էր մանաւանդ որ քահանան, իրեն տաներէց եւ խոստովանահայր, ունէր կատարելիք այնքան փրկարար եւ սքանչելի դեր մը, մէկ կողմէն վարելու համար կրօնական կեանքին գործը ընտանեկան յարկէն ներս, եւ միւս կողմէ լուրջ եւ փորձ մտքի դիտողութիւններով եւ թելադրութիւններով օգնելու համար վարժարաններու վարչութիւններուն, որպէսզի կարենան ազգին զատկներուն կրթութեան գործը դնել ոչ միայն աշխարհի պէտքերուն այլ նաեւ սրտի և հոգեւոյ պահանջներուն համապատասխան ընթացքի մը մէջ:

Բայց ո՞ւր գտնել այդպիսի քահանայ. — կէս դար առաջ անխմաստ պիտի ըլլար այսպիսի հարցում մը, երբ Կ. Պոլսոյ և գաւառական կարեւոր կեդրոններու մէջ այնքան ուշադրաւ էին Արծրունիի, Աճէմեանի, Հիւնքեարպէյէնտեանի և այլոց նման դէմքեր, որոնց կարծիքն ու խօսքը մեծ կշիռ ունէին Հասարակութեան հանրային կեանքին վերաբերեալ խնդրոց մէջ: Այդ տեսակէտով զրեթէ ամայութիւն կը տիրէ այժմ մեր եկեղեցական կեանքի այդ շրջանակին մէջ մանաւանդ. ստոյգ է այդ, բայց մեր խորին համոզումն է, անձնական փորձառութեամբ եւս չեշտուած, թէ այդպիսի արժանաւոր եկեղեցականներու տարրը չէ որ կը պակսի մեր մէջ, այլ հնարաւորութիւնները՝ անոնց յոյս և վստահութիւն ներշնչելու թէ բոլորովին ժայռուտ ամայութեանց վրայ չէ որ պիտի իյնան իրենց քրտինքները: Եւ, կ'արժէ հոս դիտել, այդ է արդէն խնդրոյն մէջ ամենէն ցաւալի կէտը մեզի համար: Ուրիշ ամէն ասպարէզներու համար, որոնց մէջ ամենէն հմայիչներուն մօտ անհրապոյրները, և ամենէն գործնականներուն կշտին երազայիններն ալ կան, մեր երիտասարդներուն մօտ չի պակսիր կարծես թէ թռիչք ու խոյանք, երբեմն կոյրզկուրայն նոյն իսկ նեւտուելու համար անոնցմէ մէկին կամ միւսին մէջ: Բայց երբ կարգը կու գայ հոգևորական ասպարէզին, շատեր՝ անոր համար անկեղծ կոչում զգալով, ու անոր իղձը մտատիպարի մը չափ բուռն ցոյց տալով հանդերձ իրենց մէջ, կը պարզեն անոր հանդէպ անբացատրելի վեհերոտութիւն մը: — Բայց մեր մէջ եկեղեցականները միշտ ժառանգաւորացի կամ ընծայարանի վարժոցներէն չէ որ եկած են ազգին. անոնց մէջ, վերջիններէն միայն յիշելով, Խրիմեան, Վարժապետեան եւ Դուրեան, միտքով, սիրտով եւ կեանքով ամենէն հոյակապ կրօնաւորներու այս երբեակը, ուսուցչութիւնէ զալով ընդունած են հոգևորական սքեմը, այսինքն ինքնարեւակաւ ուխտով մը, որուն մէջ բարձր մտատիպարի մը զիտակցութեան լոյսը կայ, եւ ազգային կարիքներուն իրական զգացումին հետ՝ հոգևորական կեանքի ճամբով միայն անոնց նուիրուիլ կարենալու սկզբունքը:

Ի՞նչպէս մեկնել այդ ճամբէն եկողներուն ներկայիս զրեթէ բացարձակ անգոյութիւնը: Ժամանակի՞ թէ ազգային և ընկերային պայմաններով բացատրելի երեւոյթ. կէտ մըն է այդ՝ թերևս մասնաւորապէս հետաքննութեան արժանի. կ'անցնինք միայն առ այժմ անոր առջեւէն, բաւականանալով միայն անոր մէջ մատնանիշ ընելով ակտանշաններէն մին մեր ներկայ կրօնական տկարացման:

Եկեղեցին, Տունը և Դպրոցը ցոյց տուինք իբրև ամենէն ապահով միջոցները կրօնական կեանքի մշակումին: Ասոնց վրայ անհրաժեշտ է աւելցնել ուրիշ մը, տարողութեամբ թերեւս ամենէն ընդարձակը, զոր նոյն ատեն կարելի է նկատել լրացուցիչը միւս երեքին. կրօնական զրականութիւնը՝ որ կրնայ ճշմարտապէս լծակի դեր կատարել հոգևոր շարժումի այդ կենսական գործին մէջ, եթէ հնար լինի իրեն արժանի կերպով եւ չափով սեւեռել հանրային ուշադրութիւնը անոր վրայ:

Ինչպէս կեանքի բոլոր միւս մարզերուն՝ նոյնպէս կրօնականին մէջ, զրականութիւնը անշուշտ արդիւնք է միայն, պատճառ ունենալով միշտ կեանքը, որուն արտայայտութիւնն է լոկ ինքը: Բայց, չըջաններ կան ժողովուրդներու զոյութեան մէջ, ուր, պատճառի եւ արդիւնքի փոխադարձ ներգործութեան օրէնքով, զրականութիւնը՝ նախապէս անգամ մը կեանքէն ծնունդ առնելէ վերջ, անդրադարձ ազդեցութեամբ մը անոր վրայ, իր կարգին կ'ազնուացնէ և կը բարձրացնէ զայն:

Մեզի այդպէս կը թուի թէ մեր կրօնական կեանքի այդ հանգրուանին մէջ ենք մենք այժմ: Շատ տեղ խախտած ու տեղ տեղ նոյն իսկ քանդուած են մեր հաւատքին ամբողջութիւնները. կրօնական կեանքը առ նուազն խանդարուած է մեր մէջ, բայց անոր հոգեկան բնազդը և յուշքը կը մնան բարեբախտաբար: Այդ բնազդումը եւ անոյշ անցեալի մը այդ յուշածութիւնը բաւական են մեզ համար՝ վերակերտելու մեր կրօնական կեանքը: Գրականութեան մոզական շունչին տակ հին հրայրքներու վերարժարծումն է որ այս անգամ պիտի կարենայ դարձնել մեզի մեր անցեալին ամենէն արժէքաւոր մէկ կողմը: Մեր կրօնական ներկան կը նմանի պատահական և անկանոն կարկատանքներով կազմուած սալայատակի մը, որուն ներքեւ, թերևս բաւական խորը, հին խճանկարներու գեղեցիկ յատակ մը կայ: Պէտք է մէջտեղ հանել՝ երեւան բերել այդ հինաւուրց գեղեցկութիւնները. անոնց տեսքը լոկ՝ մեր ցեղային խղճմտանքին մէջ նիրհող ազնուական ոյժեր պիտի արթնցնէ. մեզի մտածել տալով կեանքով եւ զրականութեամբ իսկապէս կրօնական ազգ մը եղած լինելուն փաստին վրայ:

Գրականութեան միջոցաւ մեր կրօնական կեանքը վերակազմելու առաջին քայլը պէտք է լինի մեր նախնեաց կրօնական լաւագոյն երկերուն վերածումը արդի հայերէնին: Ազգային վերանորոգութեան հիմը ցեղային ինքնաճանաչումն է. պէտք է որ նոր սերունդները թափանցեն հիներուն հոգւոյն մէջ, հասկնալու համար թէ ի՞նչ խարխիւի վրայ պիտի կանգնեն իրենք կեանքի այն շրջանը, որուն շինութեան գործը իրենց է վիճակուած: Արդ, կրօնական կեանքի վերակառուցման գործին մէջ մանաւանդ՝ անհրաժեշտ է հինը. անոր բունին վրայ է որ պիտի կատարուին նոր և օտար զրականութիւններէ պատուաստումները. որպէսզի ձեւի օտարութեանց մէջ մնայ միշտ ազգային խորքը. պայման՝ որուն պարտաւոր են ուշադիր լինել մերինին փոքրկութիւնը ունեցող ազգեր:

Անգամ մը այսպէս զործը զուտ հայեցի հիմերու վրայ սկսելէ վերջ, դժուար չէ յառաջ տանիլ զայն եւրոպական կրօնական և մանաւանդ կրօնաբարոյական զրականութեան ազդեցութեամբ, հեռի մնալով միշտ դաւանական ձրդատմներ ծածկող զործերէ, ազատ բայց զոյշ ընտրողութիւն մը ընելով հին և նոր եկեղեցիներու մատենազրութեանց դաշտերէն:

Որչափ ընդարձակ՝ նոյնքան հոյակապ է շարժումը, որ օրէ օր աւելի պէսպիսութեամբ և դասաւորութեամբ բազմազանութեամբ կը կատարուի եւրոպական զրականութեան կրօնական մարզին մէջ: Հանդէսներ, հանրագիտարաններ, տարեկրքեր, տեղեկագրութիւններ, քննարանական ուսումնասիրութիւններ, հրատարակական և պատմագրական երկեր, աստուածաշունչի մեկնարանութեան բազմահատոր զործեր, քարոզկրքեր, հայն, հայն, իրարու կը յաջորդեն ամէն օր զարմանալի առատութեամբ: Ի՞նչ ըսել տակաւին դպրոցի կրօնական զրականութեան մասին, որ նոյնպէս կը մշակուի կարգաւորեալ և իմաստուն կանոնաւորութեամբ: Հասկնալու համար թէ ինչո՞ւ մատաղ սերունդները այնքան ազնիւ և առողջ դաստիարակութիւն մը կը ստանան ամենէն յառաջագէտ և քաղաքակիրթ այդ ազգերուն մէջ, պէտք է աչք մը ածել լոկ անոնց կրօնական դասագիրքերուն բովանդակութեան և մեթոտին վրայ: Հարեանցի ակնարկ մը անոնց մէջ պիտի ցուցնէ մեզի այդ մեծ ազգերուն կրօնական կեանքի և զրականութեան բարգաւաճ զրութեան զադտնիքը:

Դեռ իբր երեք քառորդ եւ նոյն իսկ կէս դար առաջ, այդ տեսակէտով բաւական զեղեցիկ էր կրօնական շարժումը մեր մէջ ևս, երբ Խրիմեան Հայրիկ կը գրէր Մարգարիտ արքայութեան երկնիցը, Խաչի ճառը, Հրաւիրակ երկրին աւետեացը, Դաւիթի ընթանիքը, Սիրաբ եւ Սամուէլը, հայն. երբ Շահնազարեան վրդ. զրած էր արդէն իր նշանաւոր Քրիստոնէականը, երբ Շանշեանցի Կրօնագիտութիւնը եւ Ուսումն պարտը կը վերատպուէին այս տեղ, երբ Վարժապետեան կը հրատարակէր իր Համաբարբառը, որուն աւելի կատարելագործութեամբ ձեռն պիտի ըլլար յետոյ Օրմանեանի Համապատումը՝ Ազգապատմէն առաջ. երբ Նարպէյ իւրոյ կ'ընծայէր իր Քրիստոնէականները, Աշխարհեան՝ իր Կենցաղ եկեղեցականացը, Վարդապետարան Հայ եկեղեցուէն վերջ, երբ Մեղիքսեղեկ Մուրատեան՝ իր եկեղեցական պատմութիւնէն զատ՝ կը հրատարակէր այստեղ մեր տպարանէն Աւետարանական և բարոյական գրութեան շարք մը, երբ Տէր Սարգսեան Քահանայ կը տպագրէր իր ընդարձակ և ներկուռ Քրիստոնէական Քրիստոնէականը և ուրիշ զործեր, երբ բացի Մայր Աթոռոյ Արարատէն, երուսաղէմի Սիոնէն եւ Արմաշի Յոյսէն, որոնք զնահատելի աստիճանով կը լրացնէին կրօնաթերթի պէտքը, Կ. Պոլսոյ մէջ զանազան ձևով և ծագումով կը հրատարակուէին միշտ կրօնական պարբերաթերթեր, որոնց մէջ Արմաշի Մաւիսը և Բարդէն Վարդապետի Լոյսը այնքան լաւ ընդունելութիւն էին գտած:

Պատերազմը, և անկէց առաջ ուրիշ հովեր զարկին ջնջեցին այս ամէնը եւ մանաւանդ անոնց ծնունդ տուող ողին, կրօնական կեանքի եւ կրօնական զրականութեան եռանդն ու ձգտումը ժողովուրդին մէջ. ու բացի Պոլսոյ Խոսնակէն, Գալիֆորնիոյ Փարոսէն եւ մեր Սիոնէն, Նարեկի աշխարհաբարի զոյգ վերածումներէն, հոգեւորայ Դեռնդ Դուրեանի Քարոզներէն, Գարեգին Եպիսկո-

պոսի Շողակաբումներէն և մեր Աւեսարանի նամբէնէն, որոնք յետ պատերազմեան շրջանի կրօնական գրականութեան գործերն են՝ մեր եկեղեցւոյ շրջանակին մէջ հրատարակուած, ընդհանուր առմամբ տկարացած է կրօնական կեանքն ու գրականութիւնը մանաւանդ, մինչ Սփիւռքի անհայրենիք այս ցըրուածութեան և եկեղեցական հօտին այս ամենուրեք անհովիւ վիճակին պատճառաւ մանաւանդ աւելի քան երբեք անհրաժեշտ կը դառնայ երկուքին ալ, կրօնական կեանքին և գրականութեան, և առ այժմ՝ վերջինով առաջինին մշակման կարևորութիւնը:

Իրաց այս կացութեան մէջ միջիթարական է յոյժ «կրօնական Մասենադարան»ի մը հաստատումը, զոր կ'ըլկիկոյ Աթոռակից վեհը, Տ. Բարդէն կաթողիկոս, շուրջ երեք տարիներէ ի վեր կատարեց Անթիլիասի մէջ: Յարգ երեք հատորներ հրատարակուեցան արդէն այդ շարքէն, Բրիտանիականը, Կրօնի ու կեանքի եւ Գաւեր Աւեսարանէնը, որոնք, երեքն ալ, մանաւանդ վերջինը, աշխատուած և հոգով գրուած ընտիր գործեր, դպրոցներու կրօնական գրականութեան զեղեցիկ սկզբնաւորութիւն մըն են. անոնք, վերջինը մանաւանդ, որ իր զրչէն է՝ առաջինին պէս, կրնան շատ գոհացուցիչ կերպով օգտակար ըլլալ նաև ամէնուն, իբրև կրօնական ընթերցումի գիրքեր, և ծառայել կրօնական կեանքի մշակման կենսական գործին:

Ուրախ ենք այս առթիւ յայտնելու թէ Ս. Աթոռոյս պատուական բարեկամներէն ազնուահոգի ազգային մը, որուն՝ կրօնական գրականութեան մասին տածած սէրը իր սրտին ամենէն անոյշ հրայրքներէն մին է եղած, մտադրած է հաստատել հիմնադրամար մը, որուն տարեկան հասոյթովը հնար պիտի լինի ի մօտոյ մեր տպարանէն հրատարակել մեր միաբաններու կրօնական և եկեղեցադիտական բնոյթ ունեցող գործերը, աւարտական գրութիւններ և այլ զանազան ուսումնասիրութիւններ, մասնաւորապէս սուրբ գրոց վերաբերեալ գրուածքներ, որոնցմէ ոմանք պատրաստուած են արդէն և այլք ի պատրաստութեան:

Կրօնական գրականութեան մշակում՝ ազգային խորքի վրայ. այս պէտք է լինի մասնաւորաբար եկեղեցական Հաստատութեանց կարգախօսը մեր ժողովուրդին մէջ. և այս է մատուցարը՝ որուն ուղղուած է այս տեղ մանաւանդ ամէնուն սիրար. կրօնական գրականութեամբ ջանալ վերակազմել կրօնական կեանքը՝ մեր սիրելի ժողովուրդին ազգային ներկայ դժխեմ դոյութեան մէջ:

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՈՐԾԻՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ

Դ. ԵՐՐՈՐԴ ԵՐԱՆ. ՅԻՍՈՒՍԻ ՎԵՐՋԻՆ ՕՐԵՐԸ՝
ՋԱՐՋԱՐԱՆՔԷՆ ԱՌԱՋ

(Ետ. ՍԻՐԵ 1934, էջ 232 էջ)

Ի մի բան, մինչև վերջին ժամը, Յիսուս անդադար կը քարոզէ և կ'ուսուցանէ։ Մերակոյտին պետերը, կատաղութեամբ լեցուած, կը հարցնեն իրեն թէ ի՞նչ հեղինակութեան վրայ հիմնուած է, և խորհուրդ կ'ընեն որ իրենց հարցումներովը որսան զինքը. բայց Յիսուս կը խցէ անոնց բերանը այնպիսի կերպով մը որ իրեն հետ խօսողները աւելի կը հիանան իր վրայ, զպիւրնէին իրենց յանձնուած պարտականութիւնը մոռնալու աստիճան (Ղկս. Ի. 1, 2, 20-40)։ Դիւցազնական կոխի այս օրերուն, Քրիստոս չի յոգնիր յորդորել իր աշակերտները, անոնց առջև քօղազերծելով մասնաւորապէս ասպաղայի խորհուրդները (Մտթ. ԻԴ. Մրկ. ԺԴ. Ղկս. ԻԱ.) այն ճառերով՝ որոնց գործնական պատշաճեցումը այնքան լաւ կ'ընէ Մարկոսի բնագիրը, ըսելով. «Բայց զոր ձեզդ ասեմ՝ ամենեւցուն ասեմ, արթուն կացէք» (ԺԳ. 37)։ Այս դասը աւելի տպաւորիչ ընելու համար, անոնց կը ցուցնէ իրենց սպառնացող վտանգները, և լրջութիւնը իրենց սպասող պայքարին. այս է նկարագիրը կոյսերու և տանուաէրներու առակներուն, և անոնց վրայ աւելցուած դատաստանի նկարագրութեան (Մտթ. ԻԷ). զալով ամբոխին և զայն վարող անխելք պարագլուխներուն, Քրիստոս անոնց ալ կ'ուզէ գերազոյն կոչ մը։ Ոչ միայն արիւնոզ բռնեցող կը խարաղանէ Փարիսեցիներուն մոլութիւններն ու կարծրասրտութիւնը և կեղծաւորութիւնը, այլ չի մոռնար ըսելու թէ բաղմութիւնն ալ իր խորքին մէջ նոյն թշնամական տրամադրութիւններն ունի. այս պատճառաւ անբաղդատելիօրէն հզօր շունչով մը կը ծանուցանէ այն տղէտքները որոնք պիտի իջնեն Եսայիի գէմ ըմ-

բոստացած ժողովուրդին վրայ։ Իսրայէլի ցոյց տուած մերժողական դիրքը նախորդ շրջանին մէջ եղածէն աւելի յստակ կերպով կը հաստատուի. Փրկիչը չի բաւականանար հաստատելով Աստուծոյ առջև Հրէից և Հեթանոսաց հաւասար ըլլալը. անկա կը հասկցնէ նաեւ թէ Արքահատու որդիներուն անհաւատութիւնը կը սպառնայ նոյն իսկ զանոնք զրկելու Աստուծոյ հետ կնքուած ուխտին բաժանորդութենէն. «Բարձցի ի ձէնջ արքայութիւնն Աստուծոյ, կը ձայնէ իրենց աստուածպետական իրաւունքներովը այնքան զոռոպացած այս մարդոց երեսին, և տացի ազգի որ առնիցէ զպտուղս նորա» (Մտթ. ԻԱ. 43)։

Բայց արդէն իր վախճանին մօտեցած է Յիսուսի գործունէութեան ճգնաժամը։ Հինգշաբթի առաւ, Տէրը Պետրոսն ու Յովհաննէսը կը զրկէ նոյն տեղը ուր պիտի ուտէին զատկական ընթրիքը (Մտթ. ԻԶ. 17-19, Մրկ. ԺԴ. 12-16, Ղկս. ԻԲ. 7-13). յետոյ, նոյն օրուան իրկունը, իր աշակերտներուն հետ կ'ընէ հրաժեշտի այդ ճաշը (Մտթ. ԻԶ. 20-29, Մրկ. ԺԴ. 17-25, Ղկս. ԻԲ. 14-20), որ ատեն, հին իսրայէլեան աւանդութիւնը նոր ծէսով մը փոխանակելով, Քրիստոս պատարագի սեղանը կը հաստատէ, ի յիշատակ իր մահուան և իր արտայայտիչ նշան իր կեանքին հաղորդութեան։ Այդ միջոցին իր արտասանած խօսքերը մանրամասնութեանց քանի մը տարբերութիւններով յառաջ բերուած են Պողոսի առ Կորնթացիս Ա. Թուղթին (Թ. 24-25) և երեք համատեսականներուն մէջ, մինչ Յովհաննէս կը պատմէ ոտքերու լուացումը՝ հետեորդ պարագաներով (ԺԴ. 1-17)։ Պատմուածքներուն զուգահեռական ընթերցումը կը ցուցնէ սակայն թէ այդ իրողութիւններն ամէնքն ալ նոյն իրկունը տեղի ունեցած են. ահաւասիկ բազմաթիւ գլխաւոր հատուածները.

ա. Յուդայի մատնութեան ծանուցումը (Յովհ. ԺԴ. 18-30, Ղկս. ԻԲ. 21-23)։

բ. Պետրոսի ուրացման գուշակումը (Յովհ. ԺԴ. 38, Ղկս. ԻԲ. 34)։

գ. Անմիջապէս ետքը, առանց որ և է ընդհատումի, Յովհաննէսեան պատմութիւնը կը զնէ ԺԴ-ԺԶ գլուխներուն ճակատը, ԺԷ-ին աղօթքը և Գեթսեմանիին յիշատակութիւնը, դատի և տանջանքի տե-

սարաններուն առաջին արարուածը (ՅՎՆ. ԺԴ. 34, ԺԸ. 1, հմտ. Ղկս. ԻԲ. 39, Մրկ. ԺԴ. 26-32):

Եթէ ընդունուի ճաշին նոյնութիւնը, ոտնալուան պէտք է տեղի ունեցած լինի ընթրիքին կատարումէն ետքը, ինչպէս կարելի է մակարեի կերորդ տեսարանի յառաջ բերած մէկ խօսքէն (ԻԲ. 24-27. հմտ. 14-20), որուն մէջ անկարելի է չտեսնել ակնարկութիւն մը Տէրջը կատարած ծառայական պաշտօնին (ՅՎՆ. ԺԴ. 1-17): Ղուկաս և Յովհաննէս համաձայն են նոյնպէս ցոյց տալու համար Յուդայի մասնակցութիւնը նոր ուխտին հաստատման, — մինչև որ Տէրը, իր կրած սրտի սեղմումէն կարծես պարտասած, խօսք կ'ուղղէ ուրացած աշակերտին, որ կ'աճապարէ երթալ ի գլուխ հանել սկսած ուճիւրը. հինգշաբթի իրկուն էր. գիշերը արդէն տարածեր էր իր ստուերները երկրի վրայ (ՅՎՆ. ԺԴ. 21-30):

Մատնիչին վաղվաղակի մեկնումին կը յաջորդէ գոհունակութեան տպւորութիւն մը (ՅՎՆ. ԺԴ. 31): Այն ատեն կը կատարուին հոգեկան մտերմութեան այն խօսակցութիւնները, զորս կ'աւանդէ Յովհաննէս Աւետարանը (ԺԴ-ԺԶ): Իրեն հաւատարիմներուն հետ միայնակ եղած միջոցին և զանոնք թողելու պահուն է որ Յիսուս կը բանայ իր հոգիին բոլոր զանձները: Ինք որ, Փարիսեցիներուն ուղղած իր կշտամբանքներուն միջոցին, կը սարսուռար սուրբ սրտմտութենէն, զայրոյթէն, հիմակ անբացատրելի գորովանքի վեհական բան մը ունի իր անձին մէջ: Առըցւած՝ սիրալիբ հոգածութեան անհուն ըզգացումներով, կը յորդորէ, կը քաջալերէ, կը զօրացնէ, ուրախութեամբ և զուարթօրէն կը խօսի հոն ուր սրտաբեկումն ու տկարութիւնը կը տիրեն տակաւին. իր բարեկամներուն կը խոստանայ զրկել ուրիշ նոյն ինքն մը, որ ամէն կերպով պիտի ուղղութիւն տայ իրենց՝ ճշմարտութեան մէջ. իր հաւատքին տնայլայն հաւատարիքն է այս, զոր կը կնքէ՝ իրեններուն մէջ անմահ յոյս մը արթնցնելով զանոնք խանդավառող սա աղաղակով. «Յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիցիք, այլ քաջալերեցարուք զի ես յաղթեցի աշխարհի» (ՅՎՆ. ԺԶ. 33):

Ռօսակցութեան ընթացքին ելած էին սեղանէն, ղէպի Ձիթենիաց բլուրը երթալու համար (ԺԴ. 31): Մինչդեռ աշակերտները կը քալեն լուռ ու մունջ, Յիսուս, իր Հօրը ուղղելով, իր սրտին խորէն կ'արտասանէ համակ երկնային խաղաղութեամբ զեղուն աղօթք մը: Որդի հնազանդ՝ մինչև ցվերջ, իր գործին հաշիւը կուտայ Աստուծոյ (ԻԷ. 4). իմաստուն առաջնորդ՝ Ամենակարողին պահպանութեանը կը յանձնէ աշակերտները զորս այս աշխարհի վրայ կը թողու և անոնք որ, ապագայ դարերուն, պիտի փառաւորեն իր անունը, ընդունելով իր խօսքը (ԺԷ. 6 և հտե. 20 և հտե.): Յետ որոյ, անձնատուր ըլլալով Աստուծոյ կամքին, Քրիստոս վճռական որոշադրութեամբ կը մանէ այն պարտէզը, որ թաքը պիտի ըլլար իր արիւնտ ոգեւարքին (ՅՎՆ. ԺԸ. 1, հմտ. Մթթ. ԻԶ. 36, Մրկ. ԺԴ. 32, Ղկս. ԻԲ. 39). այս տեղ կանգ կ'առնէ իր մտաւական առաքելութեան նկարագրութիւնը, սուգուելու համար չարչարանաց խորհրդաւոր պատմութեան մէջ:

Ժ. Գ.

ԱՆՍՈՒՐԲ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ

ՀԱՏ ՄՈՎՍԻԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔԻՆ

1. ԱՆՍՈՐԲ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ արգելիք. —

Ըսենք նախապէս՝ թէ սուրբ էին այն անասունները, որոնց միւր կրնային ուտել Խորայեւացիք, ու անսուրբ էին անոնք, որոնց միւր արգելուած էր անոնց ուտել: Այս արգելքով Օրէնսդիրը անշուշտ նպատակ չունէր անարգ համարել կարգ մը անասուններ: Անսուրբ համարուած այդ անասուններէն ոմանք, ինչպէս՝ արծիւր, ձին, առիւծը՝ ընդհակառակը զովարանուած են Աստուածաշունչին մէջ իրենց լույս տակութիւններուն ու օգտակար ծառայութեանց համար և նոյնիսկ ներկայացուած են իբրեւ խորհրդանշան առաքելութեան: Բայց՝ ինչպէս որ ձին ու շունը իրենց ծառայութեանց համար զերազանց անասուններ համարելով հանգերձ կը զղուինք անոնց մի-

սէն, նոյնպէս Սուրբ Գիրքը անոնց միւսը կը նկատէ «պիղծ, դարչ, զաղիր» (Ղևտ. ԺԱ. 5, 8, 10, 12, 23 եւայլն), ճանչնալով հանդերձ անոնց այս կամ այն բարի յատկութիւնը:

2. Հին է այս օրէնքը. —

Սուրբ և անսուրբ անասուններու միջև եղած խտրութիւնը կար հինէն ի վեր, նոյն իսկ ջրհեղեղէն առաջ: Աստուած հրամայելով Նոյին տապանել մանկը՝ կ'ըսէ անոր, «Ամէն սուրբ անասուններէն քեզ հետ եօթնական հատ առնես՝ արու և էգ, իսկ անսուրբ անասուններէն երկերկու հատ՝ արու և էգ» (Ծնդ. Է. 2): Յետոյ կը տեսնենք որ արդելքը Յովսէփի ժամանակ զոյութիւն ունէր նաև եզրկտացիներուն մէջ, որոնք ոչ միայն կը մերժէին միւսնոյն կերակուրները ուսել Յակոբի որդիներուն հետ, այլ մինչև իսկ կը խորշէին սեղանակից ըլլալ անոնց. «Յովսէփի եղբայրներուն զատ ու եզրկտացիներուն զատ (սեղան) դրին, վասնզի եզրկտացիք երբայցիներուն հետ հաց չէին կրնար ուտել, ինչու որ խորշելի էին անոնք յաշո եզրկտացուց» (Ծնդ. ԽԴ. 32): Եզրկտացիք կը զգուշանային կարգ մը անասուններէ (եզ, ոչխար, այծ)՝ նուիրական համարելով դանոնք, կը զգուշանային նաև ուրիշներէ (կով, տատրակ), վասնզի պիղծ էին անոնք յաշո իրենց: Հին Հնդկներն ու Արարներն ալ ունէին միւսնոյն օրէնքները: Ըստ Յուդիոս Կեսարի՝ նախնի Բրըտոնները պիղծ կը համարէին նապաստակը, հաւն ու սագը:

3. Մովսիսական արգելքին նպատակը. —

Այս արգելքով Մովսէսի առաջին նպատակը եղած է պարզապէս զտել երբայցիները զիրենք շրջապատող կոապաշտութիւնէն, որպէսզի կարենան հաւատարիմ մնալ ճշմարիտ Աստուծոյ պաշտամունքին և զգուշանալ կոապաշտութենէ: Աստուած ինք ուղեց մեկուսացնել իր ժողովուրդը բոլոր զրացիներէն՝ բնակեցնելով զայն փոքր երկրի մը մէջ, որուն սահմաններն էին Միջերկրական ծովը՝ արևմուտքէն, Յորդանան՝ արևելքէն, Լիբանանի շղթան՝ հիւսիսէն ու անապատը՝ հարաւէն: Բայց

բաւական չէր այս մեկուսացումը, վասնզի Խորայեղացիք պիտի երթային բնակակից ըլլալ կոապաշտ Քանանացիներուն: Այս վերջիններուն հետ անոնց յարաբերութիւնները զժուարացնելու համար՝ անսուրբ անասուններու արգելքը դրաւ Աստուած օրէնքով. «Ես եմ ձեր Տէր Աստուածը՝ որ ամէն ազգերէն զտեցի ձեզ. ուստի սուրբ և անսուրբ անասուններու միջև տարբերութիւն պիտի գնէք... Եւ զուր սուրբ պիտի ըլլաք, վասնզի ես Տէրս սուրբ եմ ու ամէն ազգերէն զտեցի ձեզ՝ որ իմա ըլլաք» (Ղևտ. Ի. 24-26):

Շատ ազդու և նպատակաշարժար էր զատելու այս միջոցը, նկատի ունենալով՝ որ ճաշանդաններու շուրջ է որ ընդհանրապէս կը խմորուին բարեկամութիւնները, մինչ միասին ճաշելու արգելքը զրկէ անկարելի կը դարձնէ ունէ ներքին մտերմութիւն: Ու արդարև Հրեաները միշտ բաժան ապրեցան իրենց կոապաշտ դրացիներէն, և որ աւելին է՝ անոնք պիղծ համարեցան կոապաշտներու անձը ու կ'ըզգուշանային անոնց հետ մինչև անգամ մարմնական հալում ունենալէ: Ասոր համար է որ Քրիստոսի խաչուած օրը Հրեաները՝ չպղծուելու համար՝ զգուշացան Պիղատոսի պալատը մտնելէ (Յվհ. ԺԷ. 28): Ապրելու այս եղանակը ուշադրութիւնը գրաւած էր հեթանոսներուն. «Հրեաները, կ'ըսէ Փիլոսոփաոս, հինէն ի վեր զատուած են ոչ միայն Հոռոմայեցիներէն՝ այլ ամէն միւս ազգերէն և ուրոյն ապրելակերպ մը ունին և ոչ ոքի հետ կը մասնակցին ճաշերու, զոհերու և աղօթքի ատեն»:

Մովսիսական այս արգելքին երկրորդ նպատակը եղած էր՝ առողջապահութիւնը: Ուտելիքի վերաբերմամբ դրուած այս արգելքները տարակոյս չկայ՝ թէ կը նպաստէին հասարակաց առողջութեան, երբայցեոց ճաշացոյցակէն դուրս վտարելով մանաւանդ մականոյծներով լեցուն անասուններու (խոզ, նապաստակ, ճագար) միւսը ու շատ մը տարափոխիկ հիւանդութեանց սերմեր պարունակող անոնց արիւնքը: Դիտուած է որ տաք կլիմայ ունեցող երկիրներու մէջ զօրաւոր միսերը կը խանգարեն բնակիչներուն մարսողութիւնը և աղէտապ ու լծարդի հիւանդութիւններ կը պատճառեն:

4. Արգելի հպման անսուրբ անասուններու դիակներուն. —

Երբ մէկը հպի անոնց դիակներուն՝ պիղծ կը համարուի մինչեւ այդ օրուան իրիկունը, իսկ երբ զեանէն վերցնէ կամ շալկէ՝ անհրաժեշտաբար պէտք է որոշուայ իր զգեստները: Սողուններու հպումը կ'ապականէր տան կահ կարասիքը, անունըը եւ ըմպելիքը, այն է՝ ջուրն ու կաթը: Այս պատուէրը գրուած է պարզապէս առողջապահութեան ու մաքրութեան նպատակով:

5. Անսուրբ անասուններու արգելի նոր կտակարանի մէջ. —

Օղոտտինոսի սիրուն բացատրութեամբ՝ «պատուով վերջ տալու համար սինակոկներու զոյութեան» կարգ մը նորադարձ շրեաներ կը պահէին տակաւին անսուրբ անասուններու վերաբերեալ օրէնքը:

Եւ սակայն Յոսպէի մէջ ամէն տեսակ անսուրբ անասուններով լեցուած կտակներէն ամանի տեսիլքին ժամանակ՝ ըսաւ Աստուած Պետրոսին. «Ձեն եւ կ'ը... Ինչ որ Աստուած սրբած է՝ դուն պիղծ մի համարեր» (Գործք Ժ. 14, 15), եւ Պօղոս առաքեալ բացորոշապէս կը սորվեցնէ՝ թէ արգելիչ այդ պատուէրները ունէ պարտաւորիչ հանգամանք չեն կրնար ունենալ (Հռոմ. ԺԴ. 14 եւ յաջորդները):

6. Արճիկ եւ անսուրբ անասուններ. —

Ա). Զոոֆոսանիներ. — Սուրբ նկատուած են այն անասունները՝ որ կը լրացնեն հետեւեալ երկու պայմանները. ունին երկուքի ճեղքուած կճղակներ (կճղակաբաշխ, թաթահերձ) եւ որոճացող են: Միւս անասունները անսուրբ են առ հասարակ: Ուշտը թէն կ'որոճայ, բայց անոր կճղակներուն ստորին մասը իրարու կցուած ըլլալուն համար անսուրբ համարուած է: Գալով որոճացող ըլլալու պայմանին՝ աստիկա հարկ է իմանալ ոչ թէ գիտական այլ ժողովրդական հասկըցողութեամբ: Այսպէս է որ նապաստակը որոճացողներուն կարգին դասուած է, վասնզի իր ծնօտին արագ արագ շարժումը որոճացող անասունի տպաւորութիւնը կու տայ: Սուրբ կը հա-

մարուին եղը, ոչխարը, այծը՝ որոնք զոհի անասուններ են միանգամայն, նաեւ՝ եղջերուն, վիթը, այծեամբ եայն: Մովսէս յականէ անուանէ կը նշանակէ չորս անսուրբ անասուններ — ուղտ, նապաստակ, ճագար, խոզ (Ղեւտ. Թ. 4-8, Բ. Օրէնք ԺԴ. 7-8):

Բ). Զրայիկ անասուններ. — Սուրբ են անոնք՝ որ թեւաւոր եւ թեփաւոր են միանգամայն, իսկ անսուրբ են անոնք՝ որ զուրկ են մէկէն կամ միւսէն, զոր օր. կէտազգիները, օձաձուկերը, կատուաձուկերը:

Գ). Օղայիկ անասուններ. — Նախ՝ թռչուններ, որոնց քսանըմէկ տեսակները կը համարուին անսուրբ (արծիւ, ցիւն, ազնաւ, հաւալուսն եւայլն) եւ երկրորդ՝ թեւաւոր միջատներ, որոնք առնուազն ունին չորս ոտք: Ասոնք ամէնքը անսուրբ են, բացի ոստոստող միջատներէն, այսինքն մարախներէն:

Դ). Սողուններ. — Այն կենդանիներն որ իրենց փորին վրայ կը սողան կամ գէթ սողալու երեոյթն ունին, ինչպէս է մողէլը: Ասոնք ամէնքը անսուրբ են առհասարակ:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ը. ԿՐՕՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շար. Սիոն 1934, էջ 237-6)

Գիտութեան եւ կրօնի յառաջդիմութիւնները. — Գաղափարական եւ ոչ թէ բացարձակ ըլլալուն համար պէտք կը զգանք յետադարձ ակնարկ մը նետել պատմութեան վրայ, ու անդ գտնել համեմատութեան եղբիւր: Գիտութիւնն իբրեւ արգասիք մարդոց քննադատող ոգիին, եւ յընթաց դարերու պըրպտումի, փորձի, վարկածի, հղանակաւորումի եւ եղափոխութեան ենթակայ յարաճուն մարմին՝ անշուշտ կար ի հնուն, բայց ո՛րքան նախնական վիճակի մէջ: Հեթանոսութեան շրջանը, քրիստոնէական

թուականն ու խաւարի դարը ունէին իրենց գիտութիւնը, բայց գիտութիւնը կը սկսի միջին դարէն: Թերեւս աւելի ճիշդ պիտի ըլլար այս շրջանին նկատմամբ կիրարկել ոչ թէ ծնունդի, այլ, վերածնունդի գաղափարը, քանի որ պատմութեան այդ մէկ որոշ ժամանակամիջոցին անցակալի փորձառութեան հնոցին մէջ ծածկուած կայծն է որ դուրս կը հանուի հրդեհեղու համար համագոյքը: Այսպէս, կոպեռնիկոսի անուան կ'արձանագրուէր աստղային դրութեան նոր ըմբռնումի մը պատիւը (թէև այն տառն նախատինք էր քան թէ պատիւ), մինչդեռ անկէ շուրջ հազար հոթը հարիւր իննսուն տարի առաջ գիտած էր Արիստարքոս Սամոստացին (շուրջ 250 Ն. Ք.): Վերջապէս, նախկին դարերուն տալով հանգերձ իրենց արժանի տեղը, վերածնունդէն այս կողմ եղող կարճ ժամանակին մէջ կատարուած նուաճումները ապշեցուցիչ են իսկապէս: Մինչ Արիստոտէլի բնագիտութեան մէջ նիւթը գոյացած է կերպով մը չորս տարրերէն — հող, օդ, կրակ, ջուր — որոնք, իրենց կարգին ունին տաքութեան, պաղութեան, չորութեան և խոնաւութեան «յատկութիւնները, արդի քիմիագիտութեան հիմնադիր Dalton (1808) կը ճշդէ ատոմներու (հիւլէ) նոյնիսկ ծանրութիւնը և ինչ համեմատութեամբ molecule (մասնիկ) ձևացնելը: Քիմպրիճէն Larmor և Thomson կ'ըսեն՝ թէ հիւլէն ալ, իր կարգին, electronներէ (եղկտրականութիւն պարունակող մասնիկներ) կը բաղկանայ: Իսկ այսօր, գիտութիւնը կը հաւաւտէ, թէ ի՞նչ ջրի կաթիլ մը մեծցուի երկրագնդին չափ, molecule ներք խաղի գնտակէ մը աւելի պզտիկ կ'երևան. թէ molecule բաղկացնող atomները կաթիլ մը ջուրի մէջ շատ աւելի թիւ ունին քան թէ Ատլանտեան Ովկիանոսի կաթիլները. թէ atom մը ունենալու համար պէտք է հազար — միլիոն — միլիոն electron ունենալ. դեռ կայ. այս electron կոչուածները կը շարժին կանոնաւոր կարգով, սարսափելի արագութեամբ, շուրջ անակի և իրարու շուրջ: Ասոնց բոլորը կ'ըսէ այսօրուան գիտութիւնը (չնորհիւ իր կատարելագործուած գործիքներուն անշուշտ), իսկ այդ նուաճումներուն շօշափելի արդիւնքները կը տեսնենք երկրի

վրայ, օդին մէջ. վաղը, ո՛վ գիտէ, ինչ գիտեր տեղի պիտի ունենան. բնութիւնը յղի է կարեկրութիւններով ձեռնհաս մասնագէտի մը տքնութեան կարօտ:

Միւս կողմէն, կրօնքի տարեգիրներն ալ կը յայտագրեն աստիճանական յառաջդիմութեան իրողութիւններ: Ուրիշ խօսքով՝ եթէ գիտութիւնը պարձնայ իր up-to-date հանգամանքով, կրօնքն ալ ունի իրեն համար պարձենալու իրաւունք տուող նուաճումները: Կայ մարմին մը այդ կալուածին մէջ ընտրելագոյն և ներշնչեալ մտքերու, որոնք գիտութեան հաւասար ու գիտութեան լոյսին տակ կ'արձանագրեն իրենց յաջողութիւնները: Գիտութեան չափ և անկէ աւելի՝ կրօնքն ունի իր իմաստասիրութիւնը: Աստուած բնութեան այս կամ այն իրին մէջ չի բնակիր այլևս, ու իր ներկայութիւնը չի յայտնէր ծառերու սօսաւիւնին կամ ջրի հոսանքներու ժխորին մէջ՝ ահ ու սարսափի մատնելով իր հպտակները, և ոչ ալ կարօտ է անոնց պնակ մը կերակուրին՝ որպէսզի անոնց հանդէպ բարեացակամ գտնուի. այլ, համագոյնջ Հաստիչ (Creative), Ներմնայ (Immanent) և միանգամայն Վերանցական (Transcendent) է. անիկա այլևս չի թանձրանար ու սահմանափակուիր այլանդակ կուտքի մը ձևին տակ, այլ Անվախճան (Infinite) է, Թաւրեհական (Eternal) և Բացարձակ (Absolute). Անիկա իմացական և բարոյական ոչ մէկ ծանծաղ ըմբռնում կը վերցնէ, քանի որ Ամենակարող (Omnipotent) է, կը զբոսնուի ամենուրեք (Omnipresent), և Ամենիմաստ (Omniscient). և ի վերայ այսր ամենայնի՝ Սէր:

Դարձեալ, կրօնքը կը սորվեցնէ՝ ի մասին Արարչին հանդէպ արարածին ունեցած գիրքին՝ թէ մարդ միտի և ոսկորի զանգուած մը չէ լոկ՝ բնութեանական և բրնական որոշագրուած օրէնքներու գերի, այլ թէ ազատ էակ մըն է, որ իր գիտակից եսով, այսինքն իմացականութեան, զգացողութեան և կամեցողութեան երբեակ կարողութիւններով ունի իր անձնիշխանութիւնը, հետեւեալ, պատասխանատու կամ վայելող իր գործերու արդիւնքներուն:

Դարձեալ, կրօնքը կը սորվեցնէ՝ թէ մարդ աստուածային մասնիկով մը օժտուած էակ՝ ընդունակ է և պարտի մարմնի

կապանքները թօթափել և անցնիլ անմահութեան:

Կրօնի եւ գիտութեան անյաջողութիւնները. — Կայ դասակարգ մը մարդոց՝ ընդհանրապէս գիտական և մտաւորական շրջանակէ դուրս՝ որ կասկածի կ'ենթարկէ կրօնքի էական սկզբունքներն ու այդպիսով կրօնքը կը նկատէ լոկ մտացածին և բնոյթ մը: Այս ընթացքը որքան անտեղի է ու անարդար բացայայտ հշտարութեան մը և ատոր համոզուած պաշտպաններու հանդէպ, նոյնքան ալ աննպաստ է այդ դասակարգին ողջմտութեան վկայութեան համար: Տեսած ենք Լոնտոնի Hyde Park-ին մէջ մէկը, որ խառնիճաղանճ ունկնդիրներու խումբի մը մէջտեղ կ'եցած արիւն քրտինքի մէջ կը մտնէր Աստուծոյ գոյութիւնը ուրանալու, և, ընդդիմադիրներու «Աստուած ամենուրեք է» վճիռին վրայ՝ ձեռքը դրպանը կը խոթէր ու դուրս հանելով կը հարցնէր՝ թէ ո՛ւր է: Խեղճ, թերևս մտքէն չէր անցուցած թէ հաւատացեալներն ալ ճիշդ իրեն պէս կրնային օդ փնտռել իրենց գրպաններուն մէջ: Բայց այդ մարդը, որ գիտութեան անունով կը խօսէր, գիտութեան մէջ ձախողած մէկն էր անշուշտ: Ընդ միևնոյն պատկերը կը ներկայացնեն ամէն անոնք, որոնք կ'ուզեն տեսնել ու շօշափել զԱստուած, հոգին. այսինքն տղիտօրէն կը յաւակնին ըսել՝ թէ գիտութիւն մը որ պէսզի վաւերական ըլլայ, պէտք է որ վկայութի զգայարանքներէն: Սակայն ատիկա իրենց գիտութիւնն է, տափակ, ծանծաղ, կամ աւելի ճիշդ՝ տղիտութիւնը: Վասնզի գիտութիւնը ինքզինք չի սահմանափակեր հինգ զգայարանքներով, ինչ որ, հակառակ պարագային, պիտի նշանակէր ետ երթալ դարերով, այլ, կարեւորութիւն կ'ընծայէ դատումին (judgment) ներհայեցումին (intuition) ու հաւատքին: Այսպէս, կրօնական միտքն ալ իր ճշմարտութիւններուն կը հասնի սոյն երեք միջոցներով, ու ինչ որ աւելին է, արժանի կ'ըլլայ նաև յայտնութեան (revelation): Անոր տեսած ճշմարտութիւնները հաստատելու երբ անկարող կ'ըլլայ իբր թէ գիտութեան կրթնող մարդը՝ պարսաւելի չէ կրօնքը, ընդհակառակը, թերահաւատը

պէտք է որ անդրադառնայ իր կոխած գեանի խախտութեան, վասնզի, անհել լով հոգիի հարցը, անմահութեան տեսակէտէն կրօնական է, բայց իր էութեան տեսակէտէն՝ գիտական. ու գիտութիւնը իր վճիռը չէ կրցած տալ այդ ուղղութեամբ: Բաց աստի, կրօնքն իր խորքին մէջ բնագանցական հարցեր կը հետապնդէ. եթէ ամէն բան կարելի ըլլար թանձրացեալ ընծայել, ինքնին տեղ չէր մնար բնաղանցութեան: Բնաղանցութիւնը կայ ու պիտի մնայ, քանի որ գիտութիւնը չէ կրցած ու պիտի չկրնայ՝ ըստ կարգին՝ հերքել կամ լուսարոնել (քանի մը հարց յիշած ըլլալու համար):

1. Աստուծոյ գոյութիւնը. — Buchner-ի և Häckel-ի նիւթապաշտութիւնը չի զօրիր առայդ. իսկ Darwin-ն ալ մէկ հարուած տուած է կրօնքին: 1878ին՝ Ռոմանէս՝ անգլիացի գիտնական ու զպրագէտ մտերիմը Տարվինի՝ երբ վերջնոյս զրկեց իր հեղինակած A Candid Examination of Theism-էն օրինակ մը, սա հարցումն ուղղեց անոր. «Պիտի փափաքէի գիտնալ՝ թէ ի՞նչ պիտի ըսէիք, եթէ աստուածաբան մը խօսէր ձեզի հետեալ կերպով, — կ'ընդունիմ ձգողականութեան օրէնքը, ոյժի տեւականութիւնը (կամ պահպանութիւնը) և տեսակ մըն ալ նիւթ — թէև այս վերջինս անհուն յաւելուած մըն է — բայց կը պնդեմ որ Աստուած տուած ըլլալու է այդ ուժին՝ բացի իր տեւականութենէն՝ այնպիսի յատկութիւններ որ կարգ մը պայմաններու տակ տն կը զարգանայ կամ կը փոխուի լոյսի, ջերմութեան, էլեքտրականութեան . . . թերևս նաև կեանքի . . .

Դարձեալ կը պնդեմ որ նիւթը՝ ատիկա յաւիտենական ապագային մէջ իսկ ըլլայ՝ Աստուծոյ ստեղծուած է ամենաօքանչիլ նմանութիւններով, որոնք կ'առաջնորդեն դէպի բարդ (complex) որոշ խառնուրդներու (compound), և կը յանգին գեղեցիկ բլրերդներու, ևայն, ևայն: Դուն չես կրնար փաստել որ նիւթը անպատճառ պիտի ունենար այդ յատկութիւնները: Ուստի իրաւունք չունիս ըսելու թէ կըրցած ես «տպացուցանել» որ բոլոր բնական օրէնքներ անպայման արդիւնք են ձգողականութեան, ոյժի տեւականութեան և

նրաթի գոյութեան: Եթէ ըսես որ առեղծուածային նրաթը գոյութիւն ունէր ի բնէ և ի սկզբանէ՝ իր ներկայ բոլոր բարդ ուժերով՝ գորութիւններով լի վիճակի մը մէջ՝ ինծի այնպէս կը թուի՝ թէ բոլոր հարցը կ'ընդունիս ի յառաջուց (a priori): Հաճիս նայէ, որ քեզի այնպէս խօսողը ես չեմ, այլ, աստուածաբան մը, և որուն չեմ կրնար պատասխանել»:

2. Կեանքի ծագումը. — Գիտութիւնը միշտ անդոր մնացեր է այս հարցը լուծելու մէջ: 1868ին, Huxley կը հնարէր Bathybius բառը, նշանակելու համար ծովի խորքին մէջ տիղմ մը, զոր կը նկատէր իրր ծնուցիչ կեանքի. սակայն ետքէն ինք անձամբ կը խոստովանէր իր վարկածին չը քաշելը: 1871ին, Sir William Thomson կը խորհէր որ կեանքի սերմնահատիկ մը եւկած ըլլալու է երկնաքարի մը միջոցաւ. բայց առարկուեցաւ որ այդ երկնաքարը վաթսուն միլիոն տարի պէտք է որ ճամբորդած ըլլայ աստղային ամենամօտ զբոսիկէն. և թէ այդքան ժամանակի մէջ սերմի մը ապրելուն կարենալ հաւատալ կարելի բան չէ: Sir Oliver Lodge չի պահեր, որ «գիտութիւնը իր յուսախաբութեան մէջ պարտաւոր է խոստովանել, որ ցայսօր ձախողած է այս ուղղութեամբ: Տակաւին չէ կրցած տեսնել կեանքի ամենափոքր հետքի մը ծագումը անշուշտ նրաթէն»:

3. Բանականութեան ծագումը. — Յեղաշրջութեան տեսութեան միայն անունը լսողները կը կարծեն որ առիկա ի զօրութեան լուսաբանել միջին խնդիրներու շարք մը, ինչպէս, կեանք, միտք, եայլն. մինչդեռ աստուածի նոյնիսկ Տարվինի վճիռը. «Ոմանք նոյնիսկ երեւեակած են որ ընկալման րևութիւնը կը մակածէ զանազանակութիւն (variability), մինչդեռ ան կը նշանակէ յառաջ եկող զանազանութեանց պահպանութիւնը միայն. . . Մինչև որ անոնք չզոյանան, բնական ընտրութիւնը ոչինչ կրնայ ընել»: Այսինքն իր տեսութիւնը չի կրնար ստիճանել՝ թէ կեանքին ողջ կամ անհետացած ինքնակերպ կարելի է դասաւորել ծնունդի ուղիղ զծով մը՝ իւրաքանչիւր սերունդը իր նախորդէն:

4. Զգողականութիւնը քե Յարաբերականութիւն. — Դարադուրս մը կերտող նեւտոնի ձգողականութիւնը, որ տիեզերքի երեւոյթները մեկնելու ծառայող գերազանց օրէնքն էր, այսօր իր երգուեալ մրցակիցն ունի Յարաբերականութեան մէջ: Այնքան թայն կը հաւատայ որ մինչև երէկ տարփողուած Զգողական օրէնքը՝ սակայն ըսենք՝ զուրկ է իր *raison d'être* ունենալէ, ըլլալով պարզ *être de raison* մը: Ու գիտութիւնը վաղը ո՛վ գիտէ ի՞նչ դառնութեամբ վար պիտի առնէ իր պաշտամունքի ֆիլիշը, բարձրացնելու համար նոր թերափը: Ըսել է գիտութեան կուռքերու պատուանդաններն ալ ենթակայ են փլուզումի:

5. Լոյս. — Գիտութիւնը կ'ըսէ թէ լոյսը մեզի կուգայ աստղերէն, բայց թէ ի՞նչպէս, ի՞նք ալ երկընտրանքի մէջ է: Տեսութիւն մը (նեւտոնիւնը = Corpuscular theory) կ'ըսէ՝ թէ լոյսը նրաթական մասնիկներու զանգուած մըն է որ ունի խիստ արագ ընթանալու յատկութիւնը, մանաւանդ խիտ քան թէ նոսր մարմիններու մէջէն. երկրորդ տեսութիւն մը (Huygensիւնը = undulatory կամ wave theory) կը պնդէ, որ, ընդհանրապէս, լոյսը մեզի գալու համար պէտք ունի անդրուարի (vehicle) մը, ինչպէս եթեր, և թէ թանձր մարմիններու մէջէն զանգաղ կ'ընթանայ ու նոսրերու մէջէն արագ: Այս երկու տեսութիւնները, արդարեւ, իրարու ճիշդ հակառակ են, բայց միեւնոյն ժամանակ հաւասարապէս կը բացատրեն շատ մը երեւոյթներ ու կուտան միեւնոյն արդիւնքները: Ներկայիս, սակայն, գիտութիւնը հակամէտ է երկրորդ տեսութիւնն ընդունելու որուն մէջ մեծ գեր կը խաղայ եթերը՝ նրաթ մը որ կը լեցնէ միջոցը, կը թափանցէ բոլոր նրաթերուն, և որ ունի որոշ խտութիւն և առաձգականութիւն: Այս տեսութիւնը քաշէ իսկ, պէտք չէ մտահան ընել սա պարագան, թէ եթեր կոչուած անդրուարը կարգ մը գիտնականներու մտքի ծնունդն է և ոչ թէ առարկայական մարմին մը:

Արդ, սոյն գիտուած պայմաններու տակ ի՞նչ է գիտութեան և կրօնքի միջեւ եղած յարաբերութիւնը. յաջորդիւ:

ՇԱԽԱՐՀ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

?

Երկիր մը ծանօտ ու վրժիճ՝ կոճ ու անկուճ կողերով,
 Ուր ապրողներն կ'աշխատեն սրտով ինքնուրույն,
 Եւ որ յանկամար կուտայ այս սերունդին մարդկեղէն՝
 Քիչ մը հացիկ այնքան ծանր սաժանի փոխարէն:
 Բիւր մարդեր՝ այդ ապերախ ակօսներուն վրայ ծընած,
 Մեծ քաղաքներ՝ ուսկից խոյս կուտան անյոյս ու հոգած
 Պաշկառելի բոլորն այն՝ խաղաղութիւն, սէր, հաւաս:
 Հոյսն ու քրքուտն ունին հոն հրպարարութիւն ապրեալ,
 Ու սիրտն ալ՝ ոյս ու քէն. մահն՝ ուրու մ'որ աչք չունի:
 Լաւագոյններն կը հրճէ հարուածներովն իր գաղտնի.
 Բոլոր բարձունքն են պատեր մէջ ու մրցու խրքներանց,
 Երկու կոյսեր կը ծախուին՝ արդարութիւն, պաշկառանք.
 Ամէն կիրքեր կը ծրնին չարիքներու հոյլն ամէն:
 Անխառնները գայլերուն կուտան անհոյս ապաւին.
 Հոն սապախառն անապատ, հոս սառոյցներ բեռնին,
 Յանկարծաբորք ցատումով յուզուած ծովեր կ'ուռին,
 Ուր շատ կայմեր՝ դողահար՝ կը սուզուին մէջ գիւղերին.
 Յամաքներ՝ լի ծովներով եւ ժրխորով աննմարին.
 Ուր՝ բռնած գոյգ մը քաներ՝ պատերազմը կը գոռայ.
 Ուր միշտ քաղաք մը կ'այրի, ճեղ մը, բոցով անխրնայ,
 Ուր կ'ընդհարին արիւնհոտ ժողովուրդներ կասաղի,
 — Ու այս ամէնն՝ երկնի մէջ կը շինեն ձեռք մը աստղի:

Վ. ՀԻԻԿՕ

Լ Ո Յ Ս Բ Ե Ր Ա Ն Ն Ե Ր

Երկիրը պատմեն գիտաս Աստուծոյ:

ԴԱԻԹ

Այս գիւղեր ձեզի կուգամ ես նորէն,
 Յուզարկ երթալէ ետք վերջալոյսին:
 Ըսէ՛ք, վերջապէս, աստղեր եւ լուսին,
 Ի՞նչ է, ինչո՞ւ հոս դրաւ ձեզ Ու Էն:

Փառասէր, գինով ֆերթով անօրէն
 Ձեզի եւ կամ ձեր վրայ խել մը սին,
 Անհեքեք յիմար զոյցներ ըսին,
 Որոնք կոյրերու համար աղուոր են,

Բայց ինծի՛ անհեղ, ջրգեղ կը քրօին:

Լուսաւորները պատասխան չըին. —

«Այն խելն, անհաւաս մարդոց կը ներենք,

«Ձի մեզ չեն նանչնար, գերի՛ են Դեւին...

«Մենք լուս-պերնախօս լոյս բերաններ ենք,

«Ու փառքն Արարչին կը յայտարարենք:»

Յ. Պ.

ԳՐԱԿԱՆ

ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ

(ՀԱՆԴԵՍ ԶԳԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ)

Անկին: Նիւթապէս չէնքէն դատ, ասոր նկարագիր տուող ներքին յարգարանքն անգամ ազգուած է այս ոգիէն: Տաճարներու բաժին բաժին կարտուած մարմինը, ոսկիին ու արծաթին ճնշումին տակ, կը տառապի մեղիութեան մեղով մը: Լատիները, այնքան յստակ, արարողապաշտ, գրեթէ հեթանոս իրենց բնագաւառեան զարեհալներուն ներքին յարգարանքին համար, Սուրբ Տեղերու մէջ իրենց բաժինները չեն կրցած արժեւորել: (Ձուս իրենց սեղանականութիւնը եղող Նորակառոյց տաճարներ մուտք չունին այս վերագրումին մէջ): Այս զիտողութիւնը կը տարածուի յոյներուն ալ վրայ որոնց մեծատուերն ոճը, թանձր երեւակայութիւնը ոսկիին ու արծաթին ընդմէջէն կը դալկանայ ու կը մարի, անկիւնի հաւաքում մը ըլլալու աստիճան: Ու ինչ որ մեր, հայերուս ազօթարաններուն ներքին գեղեցկութիւնը յորինած է, պարզ, վերաւոր, անուշ ոճը մեր խաչկալներուն, նկարներուն, աղանիւթին ու ոսկեկողք մատաններուն, բուրվառին ու ծաղկամանին, կանթեղին ու քրտին, հոս կը զգուշաբանայ կարծես ինքզինքը ըլլալու: Ձեմ ըսեր դայն օտարացած, ազաւաղ, ինչպէս եղած է նկարագիրը ցեղային միւս սրբութեան, մեր գեղեցիկ բարբառին՝ զոր առանց կակիթի անկարելի է ունկնդրել տեղացի ազգայիններուն բերանէն: Այնքան հնչումները այլաբանութեամբ են անոր լեզուին վրայ: Նոյն անկիւն արտայայտութիւնը նաեւ՝ նկարներուն երեսէն որոնք չեն համարձակիր մեզ զիտել, ապահովաբար հայ չըլլանուն: Հարիւրաւոր այդ կոտաններուն վրայ բանակը կայ սուրբերուն: Բոլորին ղեմքէն մեր գիծերը կը պակսին: Ո՛ւր՝ մեր ձեռագիրներու մանրանկարներուն միամիտ, կոշտ, անճաշակ բայց տարօրէն հայ զիմացիները: Հիները այդ նկարներուն կը տառապին զունաթափ չէզոքութեամբ մը ազգային զգացումէ: Նորերը՝ կը վերաւորեն յստակ օտարութեամբ իրենց արուեստին, ոգիէն ինչպէս գոյնով իրացած ղեմքերուն օրէն միւս կտոր ըլլալէն: Մնաց որ ազգային ոգիի այս օտարութիւնը հասարակաց է միւսներուն համար, եթէ նկատի չառնենք յունական բաժիններուն արեւելիկ խառնութիւնը:

Գուցէ ծանրացայ սա զգայութեանց վերլուծումին աւելի քան ներուած չափը տպաւորապաշտ սա էջերու փնջիկին: Ըրի ատիկա, անգիտակցաբար հայածուած ուրիշ զգայութեանէ մը որ հապաղարկան յստակ մը կը կազմէր իմ մէջ: Այս յատակը խոշոր, անհրճելի, անզիմարելի միտութիւնն էր ուրիշ վիճակի մը որ զարմեալ մարդկա-

յին մարմինէն կը բխի, բայց այս անգամ ոչ ներկով, այլ ուխտաւորի տարազով, թափուած այդ կամարներուն ներքեւ աշխարհի բոլոր ծագերէն:

Ձեմ գրադիր զբօսաշրջիկներով որոնք այդ սրբապաշտներուն մէջ անձա՛ն, գրեթէ ցաւազին օտարութիւն մը կը ցուցադրեն, երբ անխառնափնի իրենց գոսալները ուսնողանութ, լոյսի պակասէն տառապող իրենց աչքերը պատռելու համար ընելու իրենց ճիգին մէջ, կ'աւրին պոխկ մը լնորհն ալ իրենց շնորհազուրկ ձեւերուն, սրտի յարգարանքով, ցուրտ ու անհրապարտ նոյնիսկ մատաղութեան պարունակէ մը: Մեծ մասը, նոր աշխարհէն, առաւելապէս տառիքով լեցուն, պատաւութեան ու ձերութեան պատգամները բռնի աշխուժութեամբ մը հակա-կշռել ձգտող, անտէր ահաւոր լրջութեամբ մը, պատկառանքով մը կը պտտցնեն իրենց զուտները չեղտ, տպաւորիչ, աւելի յաճախ վանող տեղեւորութեան մը լուսապակով, զոր տարիքը, ամէկին ամենօրեայ քերթուքը, մանաւանդ մաղերուն զեղնախառն պատը կը յօրինեն այդ միտուն չուրջը: Երկարէն անցած միայն սա զգայութիւնը հաւատարմապէս երեսն կուգայ կիներուն երեսին ալ: Փայլատ, զարչ, ոսկորի վրայ չորնալու զըրւած կաշիի մը խորտուրորտ զզուանքը արտաձորող: Ու մարդ արմատայ կը հարցնէ:

— Ո՛ւր է փախել կինը սա ձեւերուն մէջէն: Բայց գործին կրակովը խաբշած, մշտափոյթ այդ ղեմքերուն ընդհանուր տեղեւորութիւնը կը ջնջուի իրական, արատու չէ այն միւս թշուառութեան առջեւ որ այս անգամ ուխտաւորին է, — սա ալ աշխարհին չորս ծագերէն:

Աստիք ալ ձերք են, տարազէ, գոյնէ, ազգէ, ընդարձակ այլազանութեամբ: Սրբափայլին տիրական ստուերայնութիւնը բարութեամբ կը միջմտնէ, վարագուրելով ճնրդղիւր այդ ձեւերուն անկանգնելի տեղեւորութիւնը, ու խնայելով այլապէս մերկացնող, քայքայիչ սարսափը լոյսին առատ սահմանքին որ հակառակի իսկութեան մը նման կը քրքրէ խորշմներուն, փոտմներուն սարուածքը մեր երեսին վրայ, որոշ տարիքէ մը վերջ: Մոմերուն անկարուն շատայլը — մոմերու կայսրութիւնը զեւ չէ նուաճուած երեքտրական յարձակումէն ու տպաւորիչ անտառ մը կը պարտադրէ ինքզինքը, ամէն խորանի առջեւ, քանի մը մարդաշափ սիւններու հասակով, նկարէն ըզգեստի մը մէջ կոճկուած, ու զիմարելով — զոր խռնկի հով մը կը գգուէ անդադար, այդ ճաղատ զանկերը ցուցիկ կ'ընէ հիւսնիկ կոտորի մը վրայ, անոնց մարմինէն բխող, և զոր կ'երկրորդէ անհասկնալի մրմունջ մը, անձանթ իր աղբիւրէն, ինչպէս իմաստէն, այնքան զուտներուն ճշունքը, մրմունջին հեւը, և մոմերէն փրթած կարմիր պարը կը դանաւորութիւն միաթիք սուղու-մի մը խորը, լոյսի ընթացիկ օրէնքներէն վեր խաղի մը վրայ:

Աստիք հետ, քով, կուշտին կամ ետին, ուրիշներ, մատաղ ու յստակ, զիմացոյնի ամէն փոփոխականութիւնով ու արտայայտութեան անասանախորտութեամբ. ճնրդղիւր քալուածքին ամբողջ

գրաւէութեամբը, մինչ՝ վառուած մոմիկները իրենց անուշիկ լեզուները կ'երկարեն անոնց մաշկերուն համբոյրին ու մանրէկ իրենց բերաններէն աշխարհ մը ուժ, հաւատք կը թափն աղբերանալ:

Ու ահա ան ուրիշները, լուրջ ու տառապազին, տարիքին լիութենէն տակաւին հեռու, բայց հաւանաբար աշխարհը կ'ուած, ծանրոցները սրբութիւն ու մեղքին: Ո՛վ, ի՞նչն է զանոնք հանողը դու ու իրենց հայրենիքին խաղաղ ընտելութենէն ու դրկողը հոս, որոնք իրենց վայելուչ մարմինները խուլ, բայց զոհունակ զգացումով մը կը կործանեն սրբաւայրին սալերուն, զողաւոր ու գեղեցիկ տրտում բայց տարօրէն գրաւիչ, ներքին հուրքէ մը զգեստաւոր, ով գիտէ ինչ պատկերներէ հալածական, ո՞ր անասելի վիշտը բանալով սա սրբաբաններու մարմարներուն ու կը քալին խորանէ-խորան, նկարէ նկար, իւրաքանչիւրին առջիկ կտոր մը բան փրցնելով այդ վիշտին ժառանգ ու նետելով ուխտի կրակին: Կը թեթեւանան, այդ անուշիկ աղբերէն, այդպէս պարպելով արցունքը, մարդերու հոգին օղակող զառնութիւնները: Կը թեթեւանան, հալեցնելու չափ երկաթ կապանքները հոգիին թեւերուն, որպէսզի մեր մարմիննէն նուաճուած, գերուած, չլքեալայրիկ այդ պարիկը սլացք առնէ զէպի մեծ աւազանը Ոգիին, երկինքն ու երկիրը լեցնող խորհուրդին: Վասնզի ամէն հոգի ճառագայթ մըն է, ինչպէս կ'ըսեն հնդիկներ, ու պիտի դառնայ իր աղբիւրին: Մատաղ մարմինները վայրկեան մը կը վառագուրեն խորունկ այս իմաստութիւնը ու կը նմանին ամպի թեւին որ կը տեղաւորուի ընդմէջ արեւին ու երկրին: Ու գեղեցիկութիւնը, աւաղ, մեղք մըն է երբեմն, գերեզմաններու մօտ: Ու ամէն սրբաւայր կրկնաշարի գերեզման մըն է:

Ըրէք այդ ձևերը տասը, քսան, յիսուն: Սուրբ տեղերու զոնները չեն գոցուիր ու օրուան ամէն պահուն միշտորտոր, այդ զմբէթներուն ներքե, խռովուած է մեղքին պղպտակներովը: Դրէք զանոնք քով քովի, նոյն սալերուն վրայ դիմաւորածան: Մութին ու գիւղին մէջ սա թաթաւումը վերեւ բացէք անձրեւ տարօրինակ այն երաժշտութեան որ թաթաւի նման կը խուժէ տաճարին զանազան անդունդներէն, կը բռնանայ ու պահ մը ինքզինքը հարկադրելէ յետոյ կը քաշուի ուրիշ անդունդ մը: Ս. Յատրեան տաճարը բարձրադիր քարայրի մը կը նմանի, որուն խորշերը կը խորանան ու կը մթնեն, փոխնիփոխ լուռ ու որոտացող: Չորս աղգերու աղօթասացութիւն, կամարի մը ներքե:

Ինքնատիպ, ինքնագուլթ, այլամեծ ու վիրաւորիչ այդ մամրեցութիւնը, երեք չորս եկեղեցիներու բերնով պոռագուած, գերազուած, դիրբար հերքելու, խղզելու վայրագ ցանկութեամբ մը, որ այդ երգերը կ'այլալէ իրենց խորքէն բայց կ'ընէ այլապէս ալ տպաւորիչ:

Խոչոր, ցուցամուլ, ամբողջութեամբ կոկորդ, տիրակալելու կամքէն տառնապատկուած ուժգընութեամբ մը, բիրտ ու հզոր, առանց շեղումի ու առանց քաղցրութեան, բացառաբար արեւմուտք, — ահա թէ ինչպէս զգացի ես խորտա-

կող այն երաժշտութիւնը զոր Լատինները կը գործադրեն, քովընտի խորանի մը խորէն, հոս մէկան ծաւալումը յիշեցնող սաստկութեամբ մը: Ժամեր տեղը այդ հիշքը, մետաղով ալ պաշտպանուած, քահանաներուն ահարկու կոկորդը կարծես աւելի կ'ամբացնէ: Կարգ մը եկեղեցիներու մէջ ձայնի այս սաստկութիւնը մեղ կը տպաւորէ թաքուն տրտմութեամբ մը: Մեր մեշտամոլ մտ ու նուաղ երաժշտութիւնը, որուն հիմնական մօրթիքը քաղցրութիւնն է եղած, բայց ոչ ուժը:

Ու երկարուն, նրբանալ ձգտող, բայց խըտացող երգասացութիւնը Յոյներուն, որոնք լատին հնչականութեան կը դիմադրեն ինչպէս զի մաղրած են անոր եկեղեցական գերագահութեան: Անհաշտ այս կեցեցումը կը փորձում անանկ այդ երաժշտութեան ալ մէջը երբ տասնով, քրտնով բերաններ հեղեղի պէս կը բացուին մութին մարմինին վրայ ու կ'ըլլան աննահանջ ծորակները այդ տիրակալող զգացումին: Կայսերական երաժշտութիւն: Ինչու՞նչ է:

Ու անտրանկելի, ջիզերը բզիկ բզիկ բերող նուրը Ղպտիններուն, տաճարին մէջ լարուած տեսակ մը վրանի ներքեւն: Անապատին արձակութեանը վրայ ձեռած: Ընդարձակ, միակտուր, զրեթէ: Չոր կը փորձուի բռնել մատներով, այնքան հաստ է ու զորով: Կարկառի, երեւելի այս պակասը, որ միւսներուն եղանակին մէջը զգալի է որոշ չափով, ասոնց մօտ տիրական կը դառնայ: Ու կը հարցնեմ, ո՞ւր է սիկզըր սա վաղքին, վանդի չի քալի երգը: Բայց այս միօրինակութիւնը հետզհետէ տառապագին խտութեան մը կը վերածուի, որ կը տապալէ ամէն ընդդիմութիւն, ու, հակառակ դիմքը կորցնող, փողրակող բերաններուն աշխպէս անժառելի դառնութեան, կը բարձրանայ վրանին մուտքէն, կը պատրտէ արդէն ալեծուր պատասար տաճարի համանուագին ու կամարն ի վեր կը թափ բրգանալ: Եզրիպտոս: Ուշագրաս է որ տաճարը յուզել, ալեկոծող երգասացութիւններէն ամենէն ազգայինը ըլլայ ան: Ով որ եղեր է Մեմփիս երկիրը, հարկադրաբար սա երաժշտութեան թեւերով կը փոխադրուի նեղուսի ամբերը, պամպուններով հովանաւոր այն ողբանուագին զոր կոչը կամ մատաղաշ բերանները կը ծորէին չուրերուն գլղղուրին վերեւ, աշպէս երկարուն, ոնգային, անապատ ու տարօրէն սիրտ յուզող:

Սրտատրոփ կը տպանմ մերիններուն:

Տպաւորիչ, տխուր թափօրը: Վեղարներու կոնքեր՝ որոնք առանձին կշռոյթ մը կ'ըլլան. այդ զուխներուն տալով խորհրդաւոր, սպառաշար հով մը, տարօրէն ցեղային, նման անոր որուն զգայութիւնը կուգայ մեղի երբ թղթատենք հին մատենաները ու կենանք, երազկոտ, նախնական արուեստով մը փորագրուած պատկերներուն առջեւ, կամ մանրամասններու նուրբ գիծերը մեծցնենք մտովի: Հասկնալի զգայախարութեամբ մը, բողբ մը աշխարհային կը վերածէ անցեալն ու ներկան . . . Տաճարին վերին խորշերուն մէջ է որ կը մատուցուի ս. պատարագը: Հաստ

ստուերը որ կամարեն հետո ինկած սա ներքե-
նամասը կը յարգարէ լուսամտ միտքիքով մը, և
զոր վախկտա լոյսեր կը ջանան երանգաւորել,
հետզհետէ կը հաշտուի, կը զանաւորի տեղին
ինչպէս հոգիներուն հետ վեղարը ոչ մէկ տեղ
այնքան իր խորհուրդին մէջն է որքան սա
ստուերայութեան խորը, երբ զլուսները կը վե-
րածէ իրենց մէկ երրորդին, ծածկելով նախառ ու
զանկ ամբողջութեամբ ու կը ձգէ խիտ իր շու-
քին տակ աշքերը վարդապետներուն: Լուրջ, ցե-
ղին զարաւոր վիշտէն նուաճուած սա քերաննե-
րէն կը յորդի երաժշտութիւնը, առատ, իր մեծ
գիծերուն մէջ ընտանի խնդի, բայց քիչ մը տար-
բեր: Շեշտեր, երկարուններ ունի որոնք հաւա-
նարար իմ անգիտակցութեանս մէջ միեւրոտած
զգայութեանց ազամանդ ծովուն վրայ շեղում-
ներ, բեկումներ առաջ կը բերեն ու կը խտովն
անոնց երեսը: Ուրիշ՝ այս այլերանդ համը հայ
երգեցողութեան, սրբավայրի մը մէջ որ հազար
տարիէ աւելի տեղափոխին մը ունի, այսինքն
ազգային շեշտը անվիթար պահպանելու կարողու-
թիւնը: Ակամայ կը խորհիմ երուսաղէմին, տե-
ղացիներուն լեզուին որ հայ բառերուն պարտա-
դրած է այնքան տարբեր առողջանութիւն, օտար
բառերու չափ խորթ մեր հնչարանութեան օ-
րէնքներուն: Խուսկ: Ու խորունկ, հեռաւոր դա-
րերէ փրկած շարժումներ որոնք մեր ժամերուն
ներս քայցուր են մեր ժողովուրդին վերեւ...
Ու կը պոսան վարդապետները, նման լատինե-
րուն ու յուններուն, հաւանաբար հարկադրեալ,
թերեւ անձնատուր հոկայ պահանջի մը որ այդ
պահուն կը խուսափի իմ հասկացողութենէս:
Մոռցուած՝ ցեղին տիրական շեշտը, բնէ կ'ու-
ղեմ այն անուշութիւնը որով պարտուում է ա-
նոր ստեղծագործութիւնը, նորիսի կոխուած
հոգը: Մոռցուած՝ ծառայուն, սրտառուշ, անհա-
ւասարելի երկնայեութիւնը, իրականն ու անի-
րականը իրարու վերածող հոկայ շնորհ որով մեր
երաժշտութիւնը, միտի ու հոգիի բխում մը կ'ըլ-
լայ նոյն առնէ, մարդկային, պուտ պուտ քաղ-
ած խելութիւն մեր հազարամեայ վիշտին վա-
պուղներուն կամարներէն, ու խաղած եր-
կինք՝ երբ իր ալիքին վրայ մեղ կ'առնէ կը տա-
նի վերնականին անհատութեան: Մեր սրբազան
երաժշտութիւնը, այնքան ազգային (սկզբնա-
պէս օտար տարրը ջնջուելու չափ եղափոխուած
է անոր մէջ), այնքան ժողովուրդ, մաքուր,
վառ: Որ հայրենի տաճարներուն մէջ մեղ բոլոր
իրարու կը կապէ, մեր հակամարտ կիրքերը պահ
մը եղկելով իր ցօղին ներքեւ: Որ դասն ու գա-
ւիթը, խորանն ու կամարները խեղապէս լուսն
Աստուծոյ՝ կը հանդերձէ երբ կը տարածուի բեր-
նէ բերան, ու ինքն իր մէջ ծփուն ու օրօրուն
սոկի շարժի մը պէս կը վախթէ կարծի զեր-
բութիւնը, վերքերը մեր հոգիներուն: Դիտած եմ
որ օտարներու պատկանող մեծ եկեղեցիները ա-
ւելի տպաւորիչ վեհութիւն մը կը թելադրեն այ-
ցորդին երբ լեցուն են ամբողջով բայց առանց
երգի: Մերիները կը կրկնաւորեն իրենց փրա-
ւոր գեղեցկութիւնը երբ աստանը գրաւող բն-

րաններէն կը յորդի մեր երաժշտութիւնը իր
թեւաւոր հոգին ռամիկին ինչպէս իմաստունին,
սրբազան հաղորդութեան մը մէջ հաւասարած ի-
րարու: Ուրիշ չէ կերպը հոս ալ: Արարողութեան
բարկ շեշտը, զոր տաճարին ընդհանուր հոգեբա-
նութիւնն էր յորիններ քիչ առաջ, հիմա կը մեղ-
մանայ ժողովուրդ տարրին միջամտութեամբը,
անշուշտ անուղղակի, — միմունջ, սպաւոր ու
նուերը, որուն շեւ կընար անհաղորդ մնալ: Թեթիւ
աղօթք, շատ մը կզակներէ նոյն առնէ, զոր վե-
րացման խորունկ կեցուած մը կ'ընէ այնքան հայ
ու արտայայտիչ: առանց չրթունքի լուս մեղե-
ղի, զոր յորինողն է զէմքը, նախին ու յունքին
ու կողերուն ստուերախաղովը կերպարուած: Ու
աղանի գլուխներ, մեր սպասումին, յամանու-
թեան ու մեղքերուն այդ գահոյքները, զարնը-
ւած բայց պահող տեսակ մը կնհոտ փայլ անու-
շութիւն որ կը հակակշռէ մեր թերութեանց ամ-
բողջ հանդէսը ու մեղ իրարու կը հակէ, գէթ Աս-
տուծոյ տունին մէջ: Ու խաղաւոր նայուածքը
որոյն տողը, բոլորն ալ աղէտէն յետոյ արեւին
ինկած ու կրելով կնիքը իրենց նկուզակերպ բը-
նակարաններուն: Ու պառաւանք, ափ մը քան
մնացած բայց իրենց բազուկները լուսեղէն սան-
դուխներու նման լարած զէպի երկինք: Այս բո-
լորէն կը գոյաւորուի տեսակ մը միմտուրտ որուն
մէջէն իրը գտիչ հեղուկէ մը երգը կը քակուի,
ազատուելով հեղուկնու փոխառիկ, բռնի իր ե-
րանգէն զոր մրցութեան բնազդը զրեւ իր վրան
ու կ'ըլլայ պաղպաղուն վտակը մեր հոգիին, այն-
քան անխառն, երկրի վրայ խիկ երկնային: Ու
աւելի առանց հոգեբանական ուրիշ ազդակներու
միջամտումին:

... .

Կ'ըսեն թէ տոնական օրերուն, մանաւանդ
Զատիկին ու Աստուածայայտնութեան շարժուն,
սրբավայրերը կը տառնապատկուին իրը պատ-
կեր, զգայնութիւն, թելադրանք ու յուզում: Թէ՛
հազարաւոր ուխտաւորներու համատրուի հոգին
զրեթէ տեսանելի գոյի մը նման կամար կը կապէ
գմբէթին ներքեւ ու կը ծփայ կապուտիկ շղարը
ալ իրեւ ընդմէջ երկու երկինքներու խուսկին
չունչէն բխող անուշաւոր: Թէ անձանօթ սարսուռ-
ներ կը վշտով տան այդ խորհրդաւոր պատտար
որուն վրայ խորաններէն տեսանադրուող մեծ ե-
ղելութիւնը կը ցրածփի, պահէ պահ գոյն ու
թրթուռ, աղօթք ու տառապանք, ինչպէս վա-
րը, հոգիներուն վրակ ծովը մարդոց գանկերուն
ներքեւ: Կ'ըսեն թէ հինաւուրց ու ծանրաբեռն
պատերը, կը մասնակցին այդ գեղեցկութիւն, օրուան
խորհուրդին բերելով այլապէս բարդ իրենց ալ
հոգին վասնդի նոր չէ որ իրերը հոգի մը ունին:
Թէ կամարներուն վահանները կը բացուին անցք
տալու համար շի մեռելոց Յարուցելոյն, կամ կը
խանարին զէպի ժողովուրդը, ընդգրգելու համար
ցաւն ու ըզձանքը հազարներուն: Թէ կանթեղ-
ները կը շերտանան, պայծառազին զուարթու-
թեամբ մը, ողկոյզ ողկոյզ, իրարու հիստած
հրէշտակներու թափանցիկ միտքուն նման, ու
անոնց նշան, բոցէ աշքերը լեզու կ'ենին ու կը

պատմեն, մասնատրները միայն խմանալի բար-
բառով մը, իրենց դարաւոր խմատութիւնը դոր
սորիւմ ըլլալու են դարաւոր իրենց կախազան-
ներէն, ու այն նկարներն որոնց քերթաւոր
կանչուեցան լուսատրներու: Կ'ըսեն նոյն իսկ թէ
(եւ մեր կողմէն ալ լսած եմ ասիկա) այդ նը-
կարներէն ոմանք ա.դ. օրերուն կը ձգեն իրենց
կտաները, զալ առնելու համար իրենց մարմին-
ները այն զոյգումին, սասանումին որոնցմով զա-
լարագին կը հրդեհուն հոգիները ազամարդկե-
րուն . . . Թէ կոյրերուն ամենատես աչքը
պատմած է աւելի փայլակնաւէտ բաներ, հոգե-
խտական խոր իրականութեամբ, պահին ու օր-
ուան զոյգումով փայլած այն փիւսակներէն որոնք
պոզերու գրականութեանց մէջ ծանօթ են միա-
թիքական տեսիլներու պարունակով . . . Թէ . . .
կարելի է:

Բայց, ինծի կուգայ թէ առանց այդ օրերու
մասնաշատուկ խորհուրդին ալ, սա վայրերուն
մէջ կը աւառան յանրացատրելի բան մը, որուն
շագուգատումէն չի կրնար խուսափիլ հոգին: Ան-
շուշտ, խորունկ ուժեր, ընդլիզումի բնազդ, խմա-
ցական հոգարտութիւն ու ինքնալուստութիւն
կրկէս կ'ենեն, եղբրական պայքարը պայքարե-
լու, վաղաժամօթ նահատումը միտքին ու սրը-
տին, աւելի մէկ տարազով մը՝ գիտութեան ու
կրօնքին: Անշուշտ կան մարդեր որոնք կանխա-
փակ իրենց միտքը ճակատ իսկ չեն հաներ ու կը
կարծեն ընդմիշտ հարթած ըլլալ անլուծելի ա-
ւելցումներ, զայն նկատելով մտացածին մշուշ
մը ու կ'անցնին անդին, բայց փափան այդ հերոս-
տութիւնը աւելի ուշ պիտի դառնն, իր ճամբարիտ
արժէքին տանելով այն հիւլէական ստուգութիւնը
որ բաժինն է մարդոց միտքին-խորհուրդներու ոյ-
կիւնէն աւազի հատիկ մը իսկ չնեղակայցնող մեր
գիտութիւնը: Անէն պարկեշտ միտք առնուազն
այս անհուն կշիռին առջեւ ընելիք ուրիշ բան
չունի եթէ ոչ իր բան մը չկրնանալը յայտարարել:

Այս փիւսակն անկախաբար, նանրամիտք,
աշխարհիկ յաջողութեանց հերոսները, իշխող
ստորքերով կամ զրամով ու տաղանդով հարուստ
պաշտօնատարները կը խորհիմ թէ կը լրջանան
սա սխնեւորուն ուղիով, հպարտ, խոնարհեցնող
պատկառանքին առջեւ ու կը տարուն խորունկ
ու հաստատ գեղեցկութեանց ըմբռնումին, ան-
ցաւոր ու աղցաւոր մեր փառքերուն, վայելքնե-
րուն ճահիճէն պահ մը գերծելով իրենց թեւերը,
զանոնք բանալու համար բարձր, իրազէս սիւս-
փիշ հաճոյքներուն տիւրանները մինչեւ Թերահա-
ւատը կը ջախջախուի երբ սա պատերուն, կա-
մարներուն վրայ ու քարայրներուն խոր ինք-
զինքը մզուած գտնէ տեսնելու, զգալու միւստը
միլիոններու սրտին որոնք իրմէ առաջ հոտ թա-
փեցին անխմանալի արցունքը իրենց կորստական
հոգիին: անոնք ալ իրեն տէս այցուած խօյ, պիղի,
ամբարիշտ յուզումներէ, հոգարտութենէն, տա-
րակոյսէն, բայց այսօր անցած անկրկազարժ,
թերեւ հասած ալ եզրը խորհուրդի ծովին որուն
տեսիլքը, զգայախարական թեւազարմէք արը-
ւեցաւ իրեն սա սրբալայրերէն: Ու կը խոսի,

վստահ եմ ստոր, անհաւատը եւ, իր անկնճիւռ ու
պանդոյր խաղաղութեան մէջ, տարակոյսին սլա-
քէն կնուած ու տրամադիր՝ ընդունելու վճիռը
որ մարդ-կենդանիին խմացականութիւնը կը կան-
չէ համատեւութեան, զայն անբաւական, անա-
պահով, առնուազն քիչ յայտարարելով իր պա-
րագրկումին առարկայէն: Վասնդի, ինչ որ ալ
ըսենք, որքան ալ յաւանդութիւնները սիրենք
միտքին, այսինքն թիւին ու մեքենային, աւելի
բան երբեք ստոյգ է ու խորհուրդին ամբաւ կա-
մարը ցցուած կը մեայ ընդմէջ երկու աշխարհ-
ներուն որոնք հաւասարազէս կ'ընդունեն մեր
ուղեղին պարզապաշտ վճիռները: Մեր Գիտու-
թիւնը (զիտարեցէք բառը) որ զեւ չէ լուծած
ճակատագիրը, զապանիքը արեան մէկ հատիկ
գնդիկին ու չէ արձակած կապանքը հիւլէին:
Մեր գիտութիւնը որ կը նմանի իր դուռը մա-
ցառին մէջ թաղող ու որսորդ ուրացող նա-
պատական, երբ աչքերը կը քաշէ երկինքներէն
տողին ու իր գործիքներուն, հայելիներուն,
զեղի սրուակներուն, թիւի ու տարագի տախ-
տակներուն կարելի բայց ճիշտ ապահովութիւնը
կ'ընդառաջէ մեր անհուն խոսովքին, պապակին,
զեպի մեծ գիտութիւնը հոգիներուն: Երկրները
լեցնող այն անուար, անորակելի իրողութեան
դուն մէկ կայակը կը զարնէ մեր սրտին մէջ:
Մեր գիտութիւնը: Ձոր պատրաստ ենք սիրել
սակայն, հակառակ իր վրիպանքին, իրը ճամբայ
մը զեպի այդ խորհուրդը: Ու պատրաստ ենք
զարձեւալ սիրել մեր տղիւնութիւնը, աւելի ճիշդ
բառով մը մեր տնդիտութիւնը որ վերածելու է պար-
զութեան տարագի մը: Ազօթքի, երազի, նիւ-
թէն վեր ըլլալ կրնալու տրամադրութեանց ա-
պրըշտ թեւ մը, մատչելի պարզին ու խմա-
տունին, — թեւ որ կ'առաջնորդէ զեպի լուցու-
մի, հանդերձումի կենսատրուներ ամբաւ խոր-
հուրդին: Ձեմ գիտեն որոնք աւելի քիչ արգա-
հատելի կը մնան. անոնք, որ այդ կախարդ թե-
լին վստահած, կ'ապրին իրենց օրերը ու այս
կեանքը կ'իջեցնեն իր նուազագոյն արժէքին,
լայնագոյնը փոխադրելով աւելի հեռու տեղ մը
ուրիշ բխած ըլլալու է լիութիւնն իսկ կեանքին:
Թէ անոնք՝ որոնք մանրազէտին վրայ իրենց
գործախաղ զուլանները կը զարնեն ու կը զարնեն,
սպասելու պատասխանը անաւոր հարցումին:

Այս ամէնը մտածումներ ըլլալէ աւելի զգա-
լութիւններ են իմ մէջ:

Քաղցր ու խոր յուզում մը, որուն նկարագի-
րը կը վախճան չղեկէ, կը ծաւալի երակներէս:
Ինծի կուգայ թէ կը թափանցուիմ ոչ թէ նոր այլ
հին ու ինծի շատ ընտանի բաներէ որոնք ման-
կական թարմութեամբ մը կ'օժեն մեղքին ճամ-
բաները: Ու ամպերը կը գունատորուն անոր հո-
րիզոնին վերեւ: Ու յստակ չըլլան մը, այս զգա-
լութիւններուն քաղցրութեւ: Երկիր, երկինք: Ձէ՛
որ կան այս երկուքն ալ պուտ մը հոգին մէջ որ
իմ մարմինն է հիմա, ծնրագիր, հարիւրներու
տառապանքին ու երազին առջեւ:

ՎԵՐՋ

Գ. ՕՇԵԿԱՆ

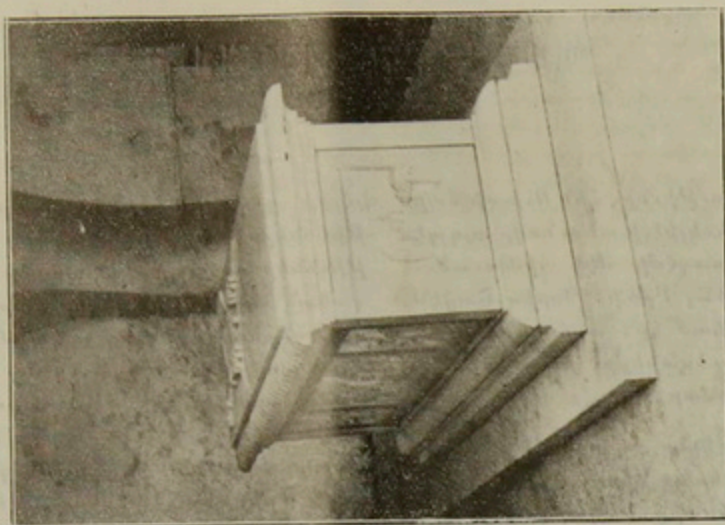
Պ Է Զ Է Լ Է Լ (Bézélel)

Այս Հաստատութիւնը, Հին Ուխտի ճարտարապետին՝ Բեռլիէլի անունովը այդպէս կոչուած, Երուսաղէմի մէջ հիմնուած է 1906 ին, ոգրացեալ Բրօք. Պօրիս Շապէն, որ Պաղեստին եկած էր, արուեստները եւ զարդական արուեստները յառաջացնելու եւ ծաւալելու համար հոն:

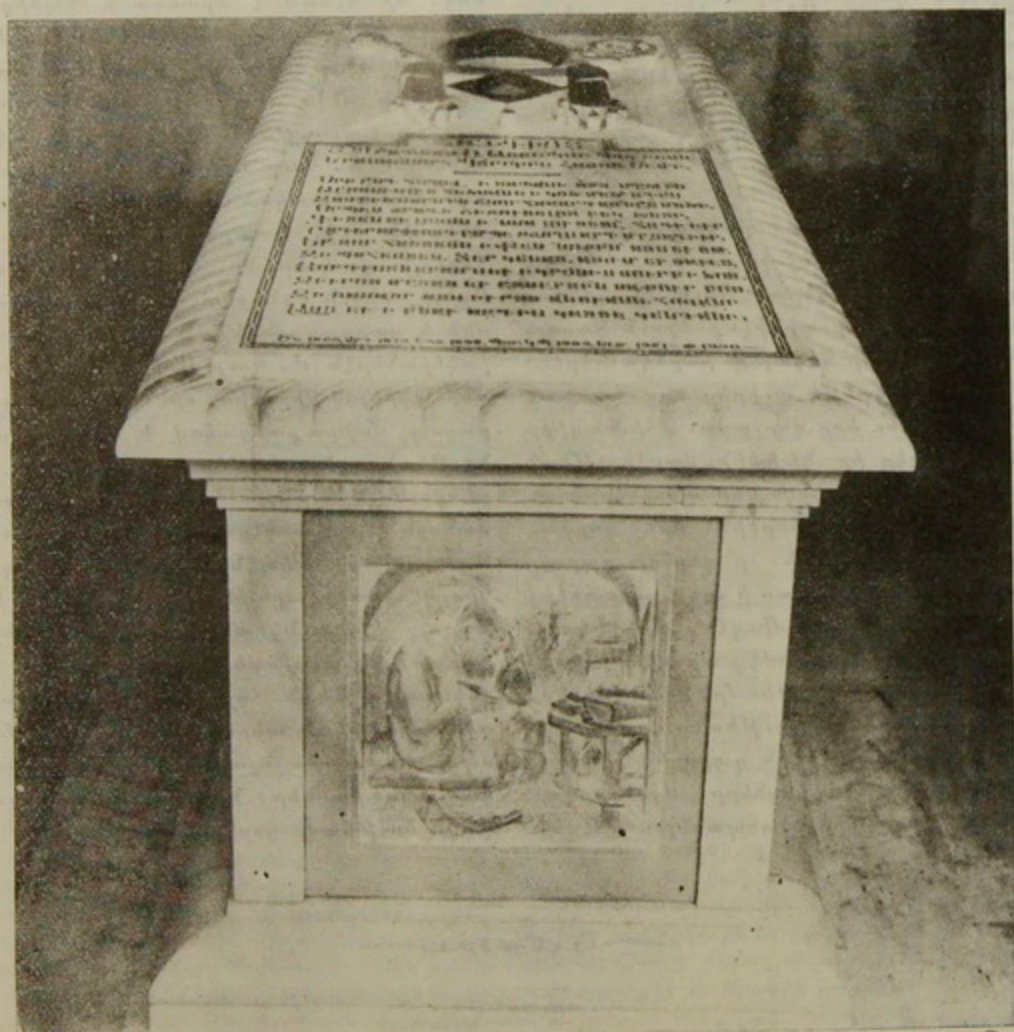
Հաստատութիւնը արագօրէն զարգանալով ունեցաւ երեք ճիւղեր, որոնք են. 1. Դպրոց արուեստից եւ զարդական արուեստից. 2. Գործատեղի արուեստագիտական աշխատութեանց. ինչպէս. հիւսուածեղէնք, ասեղնագործութիւն, վիմագրութիւն, մետաղական արուեստ, գոհարեղինաց ընդելուզում, նկարչութիւն, քանդակագործութիւն. 3. Միւլգէ արուեստից գործերու:

1914 ին, երբ պատերազմը պայթեցաւ, հաստատութեան մէջ կային 450 անձինք, գործաւոր եւ աշակերտ: Պիւսճէն կը հոգացուէր մասամբ արդիւնքներուն հասոյթէն, եւ մասամբ Պէզալէլի բարեկամներէն: Պատերազմը գրեթէ աւերեց այս հաստատութիւնը, ու երբ վերջացաւ, հիմնադիրը ի վիճակի չէր իր նախկին բարձրութեան դարձնելու դայն: Նախ գործանոցները տուաւ փակեցին դուռներէն, մինչ գործաւորները կը ցրուէին. ի վերջոյ դպրոցը փակուեցաւ, միշտ առ ի չգոյէ պիւսճէլի Բաց մնացին միայն միւլգէն, որ ընդարձակուեցաւ ալ՝ մեծարժէք արուեստի գործերու նուիրատուութեամբ, ու արուեստագիտական աշխատութեանց գործանոցները, զորս կը վարէին դպրոցին հին ուսուցիչները եւ ուսանողները: Այս գործանոցները ճիգ ըրին պահպանելու «Պէզա-

լէլ» ի դպրոցին հին ազուր աւանդութիւնները, եւ տալնակարգ աշխատութիւններ կատարեցին արուեստից եւ զարդական արուեստից բոլոր մարզերուն մէջ: — Զանքերովը ինքնին կազմուած Եանձնաժողովի մը, որուն օգնեց Պաղեստինի կառավարութիւնը՝ վերաբանալու համար հաստատութեան չէնքերը, «Պէզալէլ» ի դպրոցը պիտի վերաբացուի ներկայ տարւոյ նոյնմբերին: — Հաստատութեան ներկայ տնօրէնն է Պ. Ռապան, լեհ ուսուցիչ, որ ուսած է Ֆրանսա եւ Պելճիգա. 1912էն ի վեր հաստատուած է տն Պաղեստին, միշտ դասախօսելով «Պէզալէլ» ի վարժարանին մէջ: — Պ. Ռապանի վարած այս հաստատութեան մէջ է որ, նախկին ուսուցիչ Պ. Կուր Արիչի եւ Զ. Ռապանի արուեստագիտական աշխատութեանց գործանոցին մէջ, պատրաստուեցաւ Լուսահողւոյն դամբարանը, ձեռամբ Պ. Կուր Արիչի, որուն օգնեցին՝ քարերու տաշումին եւ զարդագեղութեան մասին՝ հին աշակերտներէն Ժ. Կուր Արիչ եւ Ա. Կիւտ, գործադրելով միշտ ինչ որ Պ. Ռապան յարացոյց մանրաքանդակով եւ մանրամասնութեանց զծագրութեամբ տուած էր իրենց: Սոյն այս արուեստագիտական գործանոցն է որ ասկէց առաջ պատրաստեց Պ. Գալուստ Կիւլպէնկեանի հօր՝ Սարգիս Կիւլպէնկեանի արոյրէ կիսանդրին՝ Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանին համար, ինչպէս նաեւ Երուսաղէմի Ե. Ք. ընկերակցութեան հոյակապ չէնքին քանդակագործական տեսարանները, մեծ մասամբ տատուածաշնչակոն եւ կրօնարանական տեսարաններ, նրբարուեստ քանդակագործութեամբ յօրինուած:

Դամբարանին ընդամուտի տեսքը

Կափարիչ վերը, պատիարական նշանակներու եւ տապանագրութեան բանդակներով

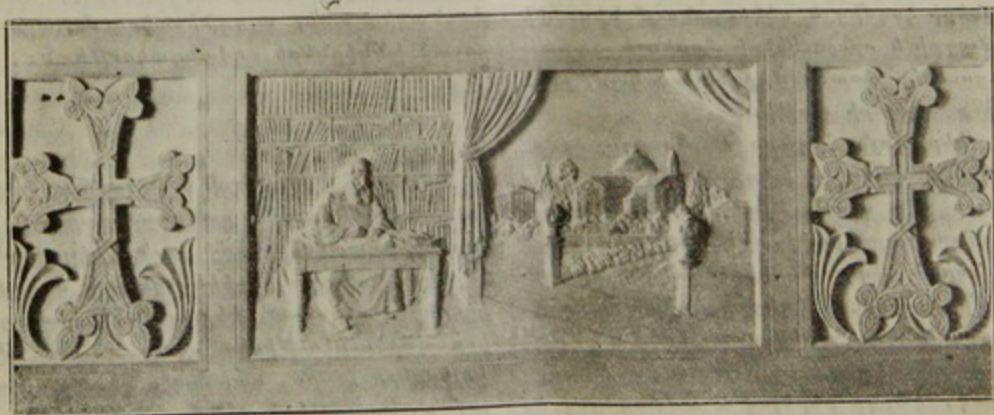
Դամբարանին սնարի երեսը, ուր Լուսանդին կ'երեւի բարի հովուի պատկերին մէջ, մէկ ձեռքը սրինգ հովուական, միւսը՝ ցուպ հովուութեան.
առջեւը գառնուկ մը:

Դամբարանին անոսի երեսը, ուր Լուսանդին կ'երեւի բանասիրական պարապումներու մէջ, զրչազիրներու եւ մազազարի քերթերու դէպի մը առջեւ:

Դամբարանին ձախ կողմի երեսը, ուր Լուսանդին կ'երեւի Բարոզիյի ձեւին մէջ կանգուն, աշակերտներու եւ ժողովուրդի բազմութեան առջեւ: Պատկերին խորին է Երուսաղէմ՝ յրնդհանուրն, եւ Ս. Յակոբեանց վանքը՝ ճեսարանին մերձաւորագոյն առաջին գծին վրայ:

Դամբարանին աջ կողմի երեսը, ուր Լուսանդին նստած է Արմաշու իր աշխատասեղանին առջեւ, մասե-
նադարանը՝ քիկունքին: Պատկերին խորին է Դպրեվանքին ճանապարհ եւ ուսումնարանին մէկ մասը:

ԵԶՄԻԱՄԵՆԱԿԱՆ ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ՍԵՊՏԱԿԱՆ “ՍԻՈՆ,, Ի)

Ա.

Ազգային-եկեղեցական ժողովը Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի մնայուն հոգեւորական անդամներին յանձնարարել էր իւր նիստերին մասնակցութեան հրաւիրել կաթուղիկոսական պատգամաւորներէն հետեզ-հետէ երկերկու հոգի հերթով, աշխարհիկ տարրի ներկայութիւնը ապահովելու համար, գործնականապէս դժուար համարելով մշտական անդամներին առկայութիւնն իջմիտման մէջ ինչ պատճառներով միայն ներկայ թուականի մայիսին հնարաւոր եղաւ իրագործել այդ ցանկալի որոշումը, առաջին հերթին հրաւիրուեցան Ազգային-եկեղեցական ժողովի ատենապետութեան երկու անդամներ՝ Ստեփան Մալխասեան և Կոստանդին Դիւլնազարեան:

Առաջին նիստին նախագահեց և ժողովը բաց արեց Սրբազնագոյն Կաթուղիկոսն անձամբ, պարզելով ներկայ նստաւրջանի բնոյթը, և թուելով այն խնդիրները, որոնք քննութեան նիւթ պիտի լինին. օրհնեց բոլոր անդամներին և մաղթեց արդիւնաւոր աշխատակցութիւն: Ապա նախագահութիւնը յանձնելով Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսին, հեռացաւ իւր առանձնարանը: Թէև և Սրբութիւնը ներկայ չէր նիստերին, բայց նախագահողը ամենայն նիստից յետոյ, ներկայանում է իւր ընկերների կողմից և զեկուցանում նիստերի ընթացքի և որոշումների մասին և յաճախ ցուցումներ ստանում քննուած կամ քննելիք հարցերի առթիւ:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը սովորական և առօրեայ խնդիրներէն զատ՝ վեց նիստի մէջ զբաղուեցաւ յատկապէս այն կարեւոր հարցերով, որ յանձնարարուած էր նորան Ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից, այն է եկեղեցական Նոր Սահմանադրութեան, Բարեփոխութեան, Մ. Աթոռի տնտեսական և այլ յարակից խնդիրներով, կարգի բերելով և ամփոփելով եղած նիւթերը, որ հաւաքուած էին Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարումից

առաջ, և որոշեցով զբաղուելու և որոշումներ անելու հնարաւորութիւն չունեցաւ, այլ միայն ցուցումներ տուաւ Գերագոյն Հ. Խորհրդին կարգաւորելու, մշակելու և ընթացք տալու:

Գերագոյն Հ. Խորհրդի մնայուն անդամները նախ հարկ համարեցին իրենց նոր աշխատակիցներին իրապէկ դարձնել $1\frac{1}{2}$ տարուայ գործունէութեան և ապա անցնել խնդիրների քննութեան: Այդ պարտականութիւնը յանձնուած էր Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսին: Ապա հետզհետէ եղած նիւթերի հիման վերայ կազմուեցան Սահմանադրութեան և Բարեփոխութեան նախագծերը, որ Ազգային-եկեղեցական ժողովի որոշման համաձայն պիտի ուղարկուին Հայոց եկեղեցու նուիրապետութեան բարձր ներկայացուցիչներին և առաջնորդներին իրենց կարծիքները յայտնելու, յապաւումներ կամ յաւելումներ անելու, որից յետոյ միայն վերջնական խմբագրութեան կ'ենթարկուին, առաջարկելու դառնալով Ազգային-եկեղեցական ժողովին ի հաստատութիւն:

Ներկայ թղթակցութիւններով կամենում ենք ըստ էութեան, առանց մանրամասնութիւնների մէջ մտնելու, մեր հաւատացեալներին և մտաւորականներին եւս մասնակից անել այդ նիստերում յարուցուած խնդիրների բովանդակութեան:

1

Գերագոյն Հ. Խորհրդի $1\frac{1}{2}$ տարուայ գործունէութեան մասին (քաղուած բառացի և երբեմն յապաւումներով բուն զեկուցումներից) — Ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից ընտրուած Գերագոյն Խորհուրդը իւր գործունէութիւնն սկսել է 1932 թ. նոյեմբերի 18-ին, նախապէս ներկայանալով Ն. Սրբութեան և նորա հայրապետական օրհնութիւնն ստանալով: Չորս հիմնական անդամների՝ Գարեգին և Գէորգ

արքեպիսկոպոսների, Արտակ և Արսէն եւ պիսկոպոսների հետ հրաւիրուեցան և թեմակալ առաջնորդները էջմիածնում եղած ժամանակ, համաձայն հանգուցեալ կաթողիկոսի Խորհրդի ծագման հետ կապուած կոնգակի և Ազգային-եկեղեցական ժողովի որոշման:

Պաշտօնական առաջին նիստից առաջ դեռ եւս Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոսի ստորագրութեամբ, որպէս ընտրուած անդամներից աւագի, իւր պաշտօնակիցների գիտութեամբ հետադրով հաղորդուած էր Ս. Հայրապետի ընտրութեան և օժման մասին Կիրիկիոյ Շնորհազարդ կաթողիկոսներին, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսի պատուիրաքներին, արտասահմանեան և Միութեան առաջնորդներին և կեղորոնական հոգեւոր իշխանութիւններին. իսկ առաջին նիստում հրահանգուեցաւ զրաւոր տմեն տեղ, յիշատակել նորընտիր կաթողիկոսի անունը մեր եկեղեցու մէջ ընդունուած աւանդութիւնների համաձայն. նոյն նիստում և որոշուեցաւ պատրաստել օրհնութեան անգրանիկ կոնդակը:

Իրրե ուրախալի և նշանակալից երեոյթ պէտք է նկատել, որ Ս. Հայրապետի ընտրութիւնը և Ազգային-եկեղեցական ժողովի արդիւնաւոր վախճանը արտաքոյ կարգի ոգևորութեան և որդիական ջերմ զգացման ու հաւատարմութեան արտայայտութեան առիթ եղաւ աշխարհիս չորս կողմը ցրուած հայութեան համար դէպի Մ. Աթոռը և Հայրապետի անձը: Ոչ միայն Կիրիկիոյ Շնորհազարդ կաթողիկոսներին, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ Ամենապատիւ պատրիարքների, առաջնորդների և կեղորոնական իշխանութիւնների և ամենատեսակ ազգային հաստատութիւնների կողմից, այլ և ամենահեռաւոր, աննշան անկիւններից եկած և Գ. Հ. Խորհրդի ղեւանում ղրղուած հեռագիրներն ու գրութիւնները, ուրախութեան, ջերմ սիրոյ և հաւատարմութեան զգացումներով ցողուած, ապացոյց են, թէ հայ ժողովուրդը շատ թանգ է գնահատում հայրապետական Աթոռը և նորա մէջ տեսնում իւր միութեան սրբազան նշանակը, նուիրագործուած դարերի պատմութեամբ և աւանդութիւններով:

Բայց Լուսաւորչի յաջորդի ընտրու-

թիւնը և սգոյ քողի բարձուիլը նորա աթոռի վերայից բարեկամական յարաբերութեան և շնորհաւորութիւնների առիթ էր և քրիստոնէական եկեղեցիների ներկայացուցիչներից շատերի կողմից. ինչպէս մեր զարաւոր դրացի և բարեկամ վրացի ժողովրդի Շնորհազարդ Կալիստրատ կաթողիկոսի, Ուկրայնական եկեղեցու պետ Պիմէն արքեպիսկոպոսի, Անգլիական Եւպիսկոպոսական եկեղեցու գլխաւոր Քէնտրերի արքեպիսկոպոսի, Զիրբալդարի եպիսկոպոս Բիքստոնի, Ամերիկեան եպիսկոպոսական և բողոքական եկեղեցիների ներկայացուցիչներից, ինչպէս Նիւ-Յորքի արքեպիսկոպոս Ջէմս Հենրիի, Զիրբալդի եպիսկոպոս Ջորջ Կրէյգ Ստիւարտի, Վաշինկտոնի եպիսկոպոս Ջէմս Ֆրիմանի, Սաքսոնիայի Պրինց կաթողիկ քահանայ և ուսուցչապետ Մաքսի, Ժընեւի բողոքական պատար և որբախնամ Կրաֆտ Բոնարի եայլն: Այս բոլորին Ն. Սրբութեան կողմից ուղարկուած է պարտապատշաճ պատասխան, և առհասարակ Ն. Սրբութեան ցանկութիւնն է եղել ոչ մի թուղթ չթողնել առանց պատասխանի, իրրե միջոց կենդանի կապ պահելու հաւատացեալ եւ հասարակական զիրք ունեցող անհատներին, համայնքներին, հաստատութիւններին և մեր հեռաւոր հատուածների հետ: Ս. Հայրապետն իսկ իւր բազմաթիւ շրջաբերական և մասնաւոր բնոյթ կրող կոնդակներով աշխատել է աւելի զօրացնել այդ կապը և կենդանացնել սէրն ու գիտակցութիւնը դէպի Մ. Աթոռն ու մեր բնիկ երկիրը, յորդորելով յուղղութիւն եւ ի զգաստութիւն այն դէպքերում, երբ կուսակցական նեղ պայքարներով սխալներ կամ շեղումներ են կատարուել:

Հէնց առաջին նիստերից հիմնական անդամների մէջ որոշուել են մի տեսակ աշխատանքի բաժանման և ղեկավարութեան շրջաններ. Վհափառ Հայրապետի հաճութեամբ Տ. Գարեգին արքեպիսկոպոս նախագահող նիստերի. Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոս իրրե Ն. Սրբութեան ներկայացուցիչ և բանակցող պետական-կառավարական շրջանների հետ. Տ. Արտակ եպիսկոպոս գանձապահ և հայրապետական թեմի ներկայացուցիչ Երեւանում. Տ. Արսէն եպիսկոպոս իրրե վերստուգիչ և ան-

միջական հսկող վանական կառավարութեան ծախսերի և գործառնութեան: Այս մէկու կէս տարուայ ընթացքում Գերագոյն խորհուրդը 103 պաշտօնական նիստ է ունեցել և զբաղուել է եկեղեցու ընդհանուր կառավարութեան խնդիրներէր զատ հետեւել կարգի հարցերով: ա) Տընտեսական խնդիրներ և վանական հաստատութիւններ: բ) Տաճարի բարեկարգութիւն և կրօնական միջավայրութիւն: գ) Բանակցութիւն կառավարութեան հետ: դ) Թիմերի կարգաւորութիւն և սրտակից յարաբերութիւն միւս բարձր աթոռների հետ:

2

Տնտեսական խնդիրներին մէջ առաջին տեղն են բռնում կաթնուղիկոսարանի և միաբանութեան պէտքերի հողացողութիւնն ու մատակարարութիւնը: պահուած է միաբանական սեղանատունը, վարիչն է Տ. Եղիշէ վարդապետ, որ Վանական կառավարութեան հետ գնում է հարկատու նիւթերը և պահում մթերանոցում հետըզհետէ գործադրելու համար: Նա ունի իւր գնումների և գործադրութեան մատենանը, որ միշտ ենթարկուած է նախ վերստուգչի և ապա Դ. Հ. խորհրդի հաշուետեսութեան: Շտեմարանում հաւաքում է ջրաղացից եկած աղունավարձը կամ տորգսինից գնուած ալիւրը՝ նախ Սահակ վարդապետի և այժմ Յովհաննէս վարդապետի տեսչութեամբ, ենթարկուած վերստուգչի հսկողութեան: Անցեալ 32/33 թուականին ջրաղացների եկամուտը համեմատաբար լաւ էր. բաւարարում էր ոչ միայն վեհարանի և միաբանութեան հացի կարիքներին, այլ և այնտեղից նպաստ էր տրուած միաբանութեան մասնաւոր պէտքերի համար: Բայց մի տարի է, գրեթէ, որ շատ պակասել է արդիւնքը, այնպէս որ Դ. Հ. խորհուրդն ստիպուած էր զուլութեան և յանկարծակիի չզալու համար տորգսինից որոշ քանակութեամբ ալիւր գնել տալ. ստիպուած էր կրճատել նաև միաբաններին որպէս նպաստ նշանակած ալիւրի կամ ցորենի տուչութիւնը:

Վանքի տնտեսութեան գործադիր մարմինն է Վանական կառավարութիւնը՝ Տ. Թաղէոս եպիսկոպոսի և Դանիէլ ծ. վար-

դապետի անդամակցութեամբ, որոնք ևս հսկում են ջրաղացի վերայ, սեղանատան առուծախսը կատարում, շէնքերի նորոգութեան հսկում և այլն, վերստուգչի և Դ. Հ. խորհրդի վերին հսկողութեամբ:

Միաբանութիւնը բացի ճաշից ստանում է ամսական դրամական փոքրիկ սոճիկ, որ բաշխուած է ըստ այսմ. խորհրդի անդամները, ինչպէս և Տ. Մարոպ, Բագրատ և Մատթէոս արքեպիսկոպոսները, Վեհափառ Հայրապետի հաճութեամբ ստանում են 120 բ., պաշտօն ունեցող եպիսկոպոսները 90 անպաշտօնները 80, պաշտօն ունեցող վարդապետները 70, իսկ անպաշտօնները 60 բ.: Վերջինների չափով էլ ստանում են որպէս նպաստ նիկողայոս վարդապետ Հին Նախիջևանի գործակալը և Հաղբատի վանահայր Զաքարիա վարդապետը: Ըստ հանգամանց և հարկի ճանապարհածախս և նըպաստ է տրուել և թեմական առաջնորդներին նրանց, որոնք տեղական եկամուտներով հնարաւորութիւն չեն ունեցել հողալու իրենց անհրաժեշտ պարէնը, ամսական 100, 200 և 300 բուրբու սահմանների մէջ: Միաբաններին 32/33 թ. տրուել է մէկական փութ, բացառաբար և 2 բութ ցորեն կամ ալիւր սննդեան և այլ կարիքների լրացման համար, որ հնարաւոր չէր միայն ստացած ամսականով հողալ: Բաշխուել է երբեմն երբեմն և թէյ, շաքար, սապոն, սպիտակեղէնի կտորներ և մի մի ձմեռուայ վերարկուացու, որ նուէր է ուղարկուած Լոնդոնի համայնքի կողմից: միաբաններից մի երկուսը դու չեն ըստացել: Հիւանդ միաբանների համար բժիշկ է հրաւիրուած, դեղեր հոգացուած և դուրսը բժշկուելու գնացողներին համեստ նպաստ նշանակուած: Մի անգամ էլ Վեհափառ Հայրապետի օժման տարեկարծի աթիւր բաշխուած է իւրաքանչիւրին 5-10 դոլար աստիճանի և իրիքի համեմատ:

Այս տեղեկութիւններից երևում է, որ միաբանութիւնը բաւարարուած է նիւթական կողմից համեստութեան սահմանների մէջ և ներկայ պայմանների թիւադրութեան համեմատ, առաջին օրինակը ինքը Վեհափառ Հայրապետը տալով, որ կամովին հրաժարուել է տանձին խոհանոց ունենալուց և բաւականանում է ընդհանուր սեղանատանը պատրաստուած ճաշ

չերով, մթերքների համեմատական չափով եղած բաշխումով և իրեն արամադրելի ամսական 250 բուրլով, բացի սպասաւորների սոճկից, որ հոգացւում է վանքի կողմից:

Չնայելով Աթոռի սուղ միջոցներին, չէր կարելի անտարբեր մնալ ղէպի գիւղական քահանաներից շատերի կարիքաւոր վիճակը. այս մէկ ու կէս տարուայ ընթացքում հետզհետէ նպաստ է տրուել այգայիսիներին մօտ 10,000 ռ., բացի սուրանից, և առհասարակ կարօտեալ ընտանիքների օգնութիւն է եղած արիւրով, ցորենով, հնարաւորութեան սահմանների մէջ, Վեհափառ Հայրապետի կարգադրութեամբ:

Որո՞նք են եկամտի աղբիւրները: Տաճարը իւր մօմավաճառութեամբ և պատահական փոքրիկ նուէրներով հաղիւ կարողանում է ծածկել իւր ծախսերը՝ մօմի, մաքրութեան, սպասաւորների և երգիչների համար. իսկ Միութեան թիւերից, շատ քիչ, զրեթէ ոչինչ օգնութիւն է գալիս, որովհետեւ թեմական եկեղեցիներն ու համայնքները իրենք դժուարութեամբ կառավարուելու վիճակի մէջ են. դեռ առաջնորդներից ոմանց, ինչպէս յիշելիք, նշոյստ է ուղարկուում Մ. Աթոռից: Մեր դրամական եկամուտը ջրաղացների աղուեռափածն էր, որ այս անցած տարին շատ պակասել է, մինչև իսկ ոչ բաւարար միաբնութեան հացը հոգալու, և ապա վանքի բակում եղած փոքրիկ բանջարանոցը, որտեղից հոգացւում են սեղանատան պէտքերը: Վանքի և Աթոռի պահպանութեան գլխաւոր միջոցները մնում են մեր արտասահմանեան հայութեան կամաւոր նուէրները, որ ի հարկէ, դարձեալ շատ համեստ են կարիքների համեմատութեամբ: Բայց եթէ հնարաւոր է եղել առանց զրկանքի պահել միարանութիւնը, վեհարանը և հոգալ մեծ տան հետ կապուած ծախսերը, այդ պէտք է բացատրել Ս. Հայրապետի ընտրութեան և օժման հետ կապուած բացառիկ նուիրատուութիւններով: Այդ առթիւ ստացուած է 40 անգլ. ֆունտ ստերլինգ և 518 զոլլար, որից 390 զոլլար հոգացել է Փարիզի եկեղեցական Հոգարար-ձութիւնը, 100 զոլլար ստացուած է Ամե-

րիկայի արեւելեան թեմի պատգամաւոր Հայկ Սմարեանից, 20 զոլլար Փարիզի պատգամաւոր Լեոն Կիւմիշկերտանից, 20 ֆ. ստերլինգ Երուսաղէմի պատգամաւոր Միւնուստ Կարոզ Թորոս Մարմանեանից, 15 ֆ. ստերլինգ Ժընևի հայ համայնքից՝ Տ. Մատթէոս Կալիսկոպոս Ինճէյեանի միջոցով, և մնացածը զանազան անձերից:

Ընտրութիւնից յետոյ, բայց դարձեալ նոյն առթիւ, հետզհետէ ստացուած են հետեւեալ գումարները. Եգիպտոսից՝ նորընձայ Տ. Մամբրէ Կալիսկոպոսի ձեռքով 270 ռ. 27 կ. տորգսինի բոներով և 8 զոլլար, Իրաքի թեմից՝ Տ. Ռուբէն Կալիսկոպոսի ձեռքով 44 ֆ. ստերլինգ. Ամերիկայից՝ հանգուցեալ Ղեոնդ արքեպիսկոպոսի ձեռքով 924 զոլլար, Սուրաբայի հեռաւոր համայնքից 5 ֆ. ստերլինգ, Յունաստանից 103 ռ. 41 կ. տորգսինի բոներով, Բուլղարիայից նոյնպէս 42 ռ. 30 կ., Նիւ-Եորքից Միհրդատ Թիրաքեանից 16 ռ. տորգսինի, Աղեքսանդրիայից այլի տիկին Ջարուհի Եկաւոֆից մի ֆ. ստերլինգ:

Իրեն արձագանգ Աղգային-Եկեղեցական ժողովի, որ Կլիկիոյ տան կաթողիկոսների և պատրիարքների ուշադրութիւնն էր հրաւիրում Մ. Աթոռի նիւթական ծանր վիճակի վերայ, ստացուած է Շնորհազարդ կաթողիկոսներից՝ իրենց աղքատիկ զանձանակից 50 ֆ. ստերլինգ, որպէս եղբայրական օգնութիւն. թէպէտ ոչ ժողովի և ոչ նորընտիր Հայրապետի ցանկութիւնն էր այդ ձեռով ծանրանալ առանց զորան էլ նրանց նիւթական սուղ միջոցների վերայ. հրաւէրը բարոյական աջակցութեան մասին էր միայն, բայց Շնորհազարդ կաթողիկոսների այգայիսի վերաբերմունքը ղէպի Մ. Աթոռը թանգ պիտի զնահատուի, և մենք կը կամենալինք, որ Հայաստանեայց եկեղեցու բոլոր հարազատների ուշադրութիւնից չվրիպէր այդ իրողութիւնը: Երուսաղէմի պատրիարք Տ. Թորգոմ արքեպիսկոպոս իւր թեմերի մէջ կազմակերպել է Վեհապալի Լուծալ տարեկան հանգանակութիւն, որով զոյացել է 100 ֆ., սորա վերայ տեւալանելով վանքի ընդէնից ևս 50 ֆ., խոստանում է տարեկան ուղարկել 150 ֆ., որ շատ զգալի օգնութիւն կը լինի: Յուզիչ է նաեւ Ամերիկայից՝ Նիւ-Եորքում

քնակուող Գրիգոր Տէր Գրիգորեանի նամակը, որի հետ ուղարկում է յիսուն դոլարի մի չէք ի պահպանութիւն Աթոռի, ինքը չլինելով առանձնապէս հարուստ, որդիական պարտականութիւն է համարում ամենայն տարի նոյն գումարի առաքումը, որքան Տէրն իրեն հնարաւորութիւն կ'տայ:

Հարիւր ֆունտ էլ ստացում է Կալիթայից Էջմիածնին կտակուած գումարի տոկոսներ:

Այսպիսով մեր եկամուտն է եղած 1508 ֆ. ստ., 1450 դոլլար և 431 ր. 98 կ. տորգսինի բոններ:

3

Մի քանի խօսք էլ Արգարեան հիմնադրամի մասին: Դեռ ևս հանգուցեալ կաթողիկոսի ժամանակ այս հիմնադրամի օգտագործման և գործադրման յատուկ կանոնադրութիւն է մշակուած, որով տարեկան տոկոսների $\frac{1}{3}$ ը թողնուած է Լոնդոնի Կեդրոնական Յանձնաժողովի տրամադրութեան տակ ըստ հայեցողութեան գործադրելու կտակի թեղադրութեան համաձայն, բայց նախահաշուի հաստատութիւնն Վեհափառ Հայրապետից ստանալուց յետոյ, հաշուետու լինելով նաև յետ կատարման, իսկ մնացած $\frac{2}{3}$ ը բաշխուած է Ն. Արքութեան կողմից: Բարձր գնահատութեան արժանի մի գործ է սա, անմահացնելու հանգուցեալ կտակարարի յիշատակը, որով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տրամադրութեան տակ տարեկան մի որոշ գումար կայ, իւր հայրական օգնութեան ձեռքը հասցնելու հեռաւոր և մերձաւոր որբերին, չքաւորներին, արկածեալներին և նրանց պահպանութեան և զատիւարակութեան նուիրուած հաստատութիւններին: Չհաշուած այն 10,000 ֆ. ստերլինգը, որ միանուագ դրուած էր հանգուցեալ կաթողիկոսի տրամադրութեան տակ, որ նա էլ յանձնեց Հայաստանի կառավարութեան գործադրելու Լուկաշէն կոչուած, որբերից կազմուած գաղութի շինարարութեան, տարեկան տոկոսներից ևս բաշխուած է 11,000 ֆ., որից 5000-ը արտասահմանից եկած և Հայաստանում հաստատուած գաղթավայրերի շինութեան և նրանց որբախնամ գործին, իսկ մնա-

ցածը արտասահմանի որբախնամ հաստատութիւններին և գաղացիներին:

Հետեւել ցուցակը պարզ գաղափար է տալիս բաշխումների մասին.

ա) Միւրիայի գաղթականութեան որբերին, այրիներին և արկածեալներին՝ հինգ նուագում 1930 թուից սկսած 1900 ֆ.:

բ) Յունաստանի որբերին և այրիներին հինգ նուագում 800 ֆ.:

գ) Կ. Պոլսի՝ հինգ նուագում 700 ֆ.:

դ) Փարիզի Դպրոցասէր Տիկնանց Միութեան՝ հինգ նուագում 500 ֆ.:

ե) Ժընևի որբանոցին (Կրաֆտ-Բոնար)՝ հինգ նուագում 450 ֆ.:

զ) Լոնդոնի Աղքատախնամին՝ հինգ նուագում 250 ֆ.:

է) Թաւրիզի հայ որբերին և այրիներին՝ երկու նուագում 200 ֆ.:

ը) Նոր Զուղայի որբերին և այրիներին՝ երեք նուագում 550 ֆ.:

ր) Պոլսի Կալֆայեան որբանոցին՝ երկու նուագում 100 ֆ.:

ժ) Փարիզի Հայ Կանանց Միութեան 50 ֆ.:

ժա) Մուսուլի եկեղեցու կառուցման 50 ֆ.:

ժբ) Լոնդոնի Հայ Տիկնանց Միութեան 10 ֆ.:

ժգ) Լիոնի Հայ Մայրերի Միութեան 50 ֆ.:

ժդ) Տեսինի եկեղեցասէր Տիկնանց Միութեան 50 ֆ.:

ժե) Լիոնի եկեղեցու շինութեան 50 ֆ.:

ժզ) Պէրպէրեան վարժարանին (Եգիպտոս) նպաստ 50 ֆ.:

ժէ) Էջմիածնի սան Ռ. Պետրոսեանին երկու նուագում 240 ֆ.:

ժը) Խորհ. Հայաստանի որբերին և գաղթավայրերին, կառավարութեան յանձնուած՝ երկու նուագում 5000 ֆ.:

ժր) Միանուագ նոյն նպատակով կառավարութեան յանձնուած հանգուցեալ կաթողիկոսի ժամանակ 10,000 ֆ.:

Ընդամենը 21,000 ֆ.:

4

Տաճարի տարեկան եկամուտը մոմավաճառութիւնից և կամաւոր նուէրներից անցեալ 1933 թուին եղել է մօտաւորա-

պէս 15,000 ռ., որ գործադրուել է սպասաւորներին և երգիչներին վարձատրութեան, մօմի և այլ կարիքների վերայ: Լուսարարացիներն է Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսը՝ Թագէտս եպիսկոպոսի և Տիրայր վարդապետի օգնականութեամբ, որ կառավարել է աւօրեայ ժամերգութիւնը, հանդիսաւոր արարողութիւններն ու պատարագները և բաւարարել բարեպաշտների կրօնական պահանջներին: Պահուում է երգեցիկ փոքրիկ խումբ Թագէտս եպիսկոպոսի ղեկավարութեամբ, հրաւիրուած են և երկու ձայնեղ քահանաներ, որոնք միաբանութեան անդամների հետ օգնել են ժամերգութեանը: Քարոզներ աւանդական սովորութեան համաձայն խօսուել են հանդիսաւոր օրերին և մեծի պահոց կիւրակներին Վեհափառ Հայրապետի կամ լուսարարացիների նշանակումներով: Այստեղ, միջանկեալ կերպով, կարող ենք աւելացնել նաև, որ մեծ տօներին ևս, ուր առաջնորդական աթոռը Թափուր է եղել ժամանակաւորապէս, ուղարկուել են եպիսկոպոսներ, հանդիսաւոր պատարագով և քարոզներով միութեանը բարեպաշտ ժողովրդեան:

Բայց մի մեծ հոգս ծանրացած է Վեհափառ Հայրապետի և Գերագոյն Խորհրդի անդամների վերայ, որ դարաւոր տաճարի շէնքի պահպանութեան և բարեկարգութեան խնդրին է. տարաբաղդաբար, արդէն քանի տարի է կաթում են մեր երկու արեւելեան խորանները և խոնաւութիւնն հետզհետէ անցնում պատերին. բացի ներքին բարեկարգութիւնից՝ կտուրն ամբողջապէս կարօտ է նորոգութեան: Տեղական և սովորական միջոցներով ոչ մի հնարաւորութիւն չունինք այդ գործը կատարելու, առանց արտասահմանեան հաշութեան յատուկ օգնութեան, որի համար Վեհափառ Հայրապետը միտք ունի առանձին կոնդակով դիմելու, երբ հնարաւոր կը լինի իւր ներկայացուցիչն ուղարկել այնտեղ:

5

Վեհափառ Հայրապետի կարեւոր հոգացողութեան խնդիրներից մէկն է եղել բանակցութիւնը կառավարութեան հետ, ծագած գժուարութիւնները հարթելու և

եկեղեցու վարչական և այլ գործերը կանոնաւորելու համար: Արդէն վերեւ յիշուեցաւ, թէ ներկայացուցիչ և բանակցող էր նշանակուած Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսը, որ յաճախ դիմել է Հայաստանի կառավարութեան, երբեմն և Վրաստանի կամ Անդրկովկասի միութեան բարձր իշխանութեան, խնդրի բնաւորութեան նայելով, միշտ խնդրանքներ և ցուցումներ ստանալով Վեհափառ Հայրապետի կողմից: Բարեպաղաբար դիմումների մեծ մասը զբաղեցնում են ստացել և հարթուել թիւրիմացութեամբ կամ որ և է պատճառով ծագած խնդիրների, քահանաների վիճակի և նրանց հարկերի թեթեւութեան, թեմական պատգամաւորական ժողովների գումարման և խորհուրդներ կամ առաջնորդների ընտրելու նկատմամբ: Ձեռք ուղում մանրամասնել ջրաղացների հարկերից անցեալ տարի 20,000 ռ. դեղումը կամ անհրաժեշտ մթերքների և նւթերի ըստացումը կառավարութեան համապատասխան հաստատութիւնների կարգադրութեամբ, որ անկարելի կը լինէր մեզ գնել կոռպորատիւ խանութներից:

6

Առանձնապէս գժուար կացութիւն է ստեղծուած մեր արտասահմանեան թեմերի մէջ կուսակցական անդուսպ պայքարների հետեւանքով, երբեմն մինչև իրար փնտախու աստիճանին հասած: Եւ այդ զժառող երևոյթը մեծ կամ փոքր չափերով կրկնուած է մեր բոլոր թեմերում. սկզբում Բալկանեան պետութիւնների թեմերում, ինչպէս Յունաստանն է, Բուլղարիան և Ռումինիան: Տէր Յուսիկ արքեպիսկոպոսի գէմ Ռումինիայում կուսակցական հողի վերայ պայքար էր սկսուած, և մինչև իսկ կառավարութեան ներկայացրած, որպէս հակասահմանադրական. բայց նորան յաջողուեց թեմական պատգամաւորական ժողով գումարել, ամբաստանութիւնները հերքել և հետզհետէ խաղաղութիւն հաստատել:

Տարաբաղդաբար մի շատ կարեւոր հարց, Քիչնեի կալուածների վէճի հարցը, որ երևան է եկել պատերազմի տարիներին, մինչև օրս իւր արգար լուծումը

չէ ստացել: Այդ կալուածը հաստատուն հրովարտական նուիրում է Գիշնի առաջնորդարանին, բայց կապալառուն ինչ ինչ ձեւական հիմունքներով կառավարութեան ներկայացրել է իրբեւէջմամբնի կալուած, իսկ ուսմանական օրէնքներով օտար երկիրներում եղած վանքերը իրաւունք չունին այնտեղ կալուած ունենալու: Այդ պատճառով էլ մեծ կալուածի եկամուտները իրբեւէջմամբնի գեպուլտ է մնում պետական բանկում մինչև դատի վերջնական լուծումը:

Բուլղարիայի թեմում ևս խլրտում էր յոռաջ եկած մասամբ առաջնորդի ձերութեան և մասամբ եւագոյն գլխակի պատճառով: Նորընտիր խորհուրդը կամ կեդրոնական վարչութիւնը իւրովի հրաժարեցրած է հրատարակում ձերութիւն և ժողովրդանուէր Տ. Ստեփանոս արքեպիսկոպոս նովակիմեանին և տեղապահ ընտրում Տ. Երուանդ եպիսկոպոս Փերգահնեանին: Գերագոյն Խորհուրդը հակօրինական համարելով այդ գործողութիւնը, վերականգնեց առաջնորդի իրաւունքը, դէմ չլինելով, որ Տ. Երուանդ եպիսկոպոսը լինի օրպէս տեղապահ և օգնական առաջնորդ: Սակայն Ստեփանոս արքեպիսկոպոսի մահուամբ խնդիրն ինքնին լուծուեցաւ, և հետագրուեցաւ Երուանդ եպիսկոպոսին, որ Լիոն էր գնացած յատուկ յանձնարարութեամբ, վերջապէս այնտեղ իւր գործերը և վերադառնալ Բուլղարիա, վարելու առաջնորդական պաշտօնը:

Անկերպարան վիճակի մէջ է և Եւրոպայի թեմը: Տեսականապէս այդ թեմը միամբողջութիւն պիտի կազմէր Փարիզի, Լիոնի և Մարսէյի շրջանների և ապա Լոնդոնի և Մանչեսթրի համայնքների հետ և Բալթիկան Տ. Գրիգորիս եպիսկոպոսն իրբեւէջմամբնի կապալառական պատուիրակ գլխաւորէր թեմը: Բայց պաշտօնավարութեան անյաջող ընթացքի հետեանքով թողեց և հաստատուեցաւ Մարսէյում, իւրովի իրեն առաջնորդ հռչակելով շրջանի համար, առանց ընդունուելու գաղութի մի մասի կողմից, մինչև որ վերջերս հետագրով իւր հրաժարականը յայտնեց:

Աւելի բաղդաւոր վիճակի մէջ չէր Լիոնի շրջանը. նոյնպէս անվերջ վէճերի վայր դարձած և համայնքները երկուսի

բաժանուած: Գերագոյն Խորհուրդը Ն. Սրբութեան հաճութեամբ Տ. Երուանդ եպիսկոպոսին Բուլղարիայից յատուկ յանձնարարութեամբ Լիոն ուղարկեց, որ պէտք է աշխատէր համայնքի միութիւնը հաստատել մի նոր, անկուսակցական վարչութիւն կազմակերպելով, պարզել նաև շրջանի եկամուտները, թէ հնարաւոր է առանձին փոխանորդութիւն հաստատուել, թէ ոչ: Տ. Երուանդ եպիսկոպոսին յաջողուել է չէղոք հողի վերայ մի նոր վարչութիւն ստեղծել, որ Լիոնի շրջակայքի ներկայացուցիչների միացմամբ կեդրոնական վարչութիւն պիտի լինի ամբողջ շրջանի համար: Արքաբեան ֆոնդից էլ Ն. Վեհափառութիւնը հնարաւոր համարեց յիսուն ֆ. ստերլինգ նպաստ նշանակել եկեղեցու շինութեան գործը առաջ տանելու համար: Յոյս ունինք, թէ վերջապէս այս կարգադրութիւններով պիտի վերջանան երկպառակութիւնները և միութիւն պիտի ստեղծուի շրջանի բոլոր հատուածների մէջ, մինչև վերջնականապէս կարելի լինի կարգաւորել Եւրոպայի թեմի խնդիրը:

Բայց երկպառակութեան հողի վերայ ամենադժուար կացութիւնն ստեղծուած էր Ամերիկայի արեւմտեան և արեւելեան թեմերում: Կալիֆորնիայի թեմի առաջնորդ Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Խաչատրեանի քառամեայ պաշտօնավարութիւնը լրացած լինելով, երեսփոխանական ժողովի մէջ երկու հասանք է գոյանում. մի մասը նիւթապէս անկարելի համարելով ուրոյն առաջնորդի պահպանութիւնը, կամենում է տեղապահութեամբ միայն կառավարուել (որոշում 1932 թ. սեպտ. 24-25), միւս մասը հակառակը պաշտպանելով վերընտրում է Տ. Գարեգին եպիսկոպոսին առաջնորդ (1933 թ. փետր. 19): Գերագոյն Խորհուրդը ծանօթանալով երկու ժողովների գումարման պայմաններին և որոշումներին, երկուսն էլ չեղեալ է համարում և երեսփոխանական նոր ժողով նշանակում, կողմերին յորդորելով համեմալխութեան: Դորա հետեանքով 1933 թ. դեկտ. 13-ին երկու կողմերի համաձայնութեամբ նոր կեդրոնական վարչութիւն է կազմում Գեղամ վարդապետ Գասիմեանի ժամանակաւոր տեղապահութեամբ, մինչև

երեսփոխանական նոր ժողովի գումարումն ու վէճի առարկայ եղած խնդրի լուծումը։

Բայց կրքերը ծայրահեղութեան հասան և երկպառակութիւնը ցատալի վախճան ունեցաւ յատկապէս Ամերիկայի արեւելեան թեմում, որ ինչպէս յայտնի է Տ. Ղեոնդ արքեպիսկոպոսի մահուամբ վերջացաւ։ Երկպառակութեան թանձրացեալ առիթը եռադոյն զրօշակի գործածութեան խնդրին է եղել։ Դաշնակցական կուսակցութիւնը կամեցել է Չիքակոյի արուեստահանդիսի հայկական օրը կախել այդ զրօշակը իրրեւ աղղային զրօշակ։ Բայց Գործադիր Յանձնաժողովը անյարմար է համարել այդ՝ երկպառակութեան առիթ չառնելու համար, քանի որ այդ հոգի վերայ վէճեր են ծագել զազութեան յոյժեան ուրիշ հատուածներում։ Առաջնորդը, որ հրաւիրուած է եղել նախագահելու օրուայ հանդիսին, այդ պայմանների մէջ միայն իւր համաձայնութիւնն է տուել։ Ահա այս խնդրի շուրջն է, որ պայքարը ծայրայեղութեան է հասել և կրքերը սրել։

Գերադոյն Հ. Խորհուրդը Յանձնաժողովի տեսակէտը ուղիղ համարելով և կամենալով խուսափել դժտութիւնը խորացընելու առիթներից, խնդրում է Ն. Վեհափառութեան յատուկ կոնդակով լուսարանել զրօշակի գործածութեան հետ կապուած անպատեհութիւնները ու զգաստութեան և խոհեմութեան հրաւիրել յուզուած մտքերը։ Բայց կոնդակը տեղ չհասած, սեպտեմբերի 2-ին գումարում է նիւ-եօքքում երեսփոխանական ժողովը, որ երկու մասի է բաժանուում և երկու տարրեր վայրերում գումարում։ Դաշնակցական կամ նրանց համակիր պատգամաւորներից գումարուած ժողովը առաջնորդին պաշտօնանկ է հրատարակում, իսկ Մարթինիկ հօտելում գումարուածները պաշտպանում և հաւանութիւն տալիս նորա ընթացքին։ Գերադոյն Հ. Խորհուրդը քննելով իւր ստացած բոլոր գրութիւնները, ճանաչում է ապրիլի 27-րդ փողոցի եկեղեցու ժողովը և նորա օրոշումը առաջնորդին հրաժարեցնելու նկատմամբ՝ անվաւեր, բայց և թերութիւններ գտնելով Մարթինիկի ժողովի գումարման մէջ, կարգադրում է Տ. Ղեոնդ արքեպիսկոպոսին՝ պատեհ ժամանակին երեսփոխանական նոր ժողով հրաւիրել իւր նախագահութեամբ և աշխատել մի յայտարարի բերել պառակտուած երեսփոխանութիւնը։

Տարաբաղդարար կրքերի բորբոքումը իւր տխուր հետեանքն է ունենում Տ. Ղեոնդ արքեպիսկոպոսի եղբրական մահուամբ, երբ Ա. Խաչ եկեղեցու հոգարար՝ ձուլեան հրաւիրմամբ, զգեստաւորուած եկեղեցի էր մտնում թափօրով՝ պատարաղելու։ Այս ցատալի եղելութեան առիթն է։ Սրբութիւնը տալիս է յատուկ կոնդակ, զատապարտելով անյուր եղեւնադործութիւնը, Մամբրէ վարդապետ Դաւիթայեանին ժամանակաւոր տեղապահ նշանակում, պատուիրելով գործել հանդուցեալի նախագահութեամբ եղած վարչութեան հետ, իսկ հաւանակ ընտրուած վարչութեան պատուիրում զաղարեցնել իւր գործունէութիւնը և ենթարկուել հայրապետական կարգադրութեան։ սաստում է նաև զգաստանալ այն հոգեւորականներին, որոնք իրենց ընթացքով, համերաշխութեան փոխօրէն, նպաստում են երկպառակութեան և թըշնամութեան խորացման։

Գրութեան վերջին փուլի մասին զեկուցում կ'անէ Տ. Գեորգ արքեպիսկոպոսը։

7

Սակայն մեր արտասահմանեան հատուածներից ունինք և ուրախ տեղեկութիւններ յայտնելու։ այդ այն եղբայրական և սրտակից յարաբերութիւնն է, որ ստեղծուած է մեր նուիրապետութեան բարձրագոյն աթոռների ներկայացուցիչների մէջ։ Նորին Սրբութիւնը իւր օրհնութեան անդրանիկ կոնդակի մէջ արդէն նշել էր այդ գիծը, իւր գնահատող վերաբերմունքը դէպի Կիլիկիոյ տան զոյգ կաթողիկոսների անձնաւորութիւնը, դէպի Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ աթոռներն ու նրանց արժանաւոր պատրիարքները։ Իսկ այնուհետև նրանց մէջ փոխանակուած պաշտօնական և մասնաւոր ընդթ կրող գրութիւններով մշակուել է աւելի սերտ և եղբայրական յարաբերութիւն։

Սուրբ ժողովրդի հիւրընկալ երկնքի տակ տեղաւորուած է Կիլիկիոյ գաղթականութիւնը իւր զոյգ կաթողիկոսներին

հովանաւորութեան տակ, հետամուտ՝ նիւթականի հետ՝ բարեքելու իւր եկեղեցիներն ու զպրօցական-կրթական հաստատութիւնները: Մեր Արքայնագոյն կաթուղիկուն էլ ըստ ամենայնի իւրը համարելով նրանց յաջողութիւններն ու կարիքները՝ իւր կողմից Արքայեան ֆոնդի հաշուին հաղհառէ օգնութիւն է հասցրել 1900 Ք. տարիին, թեթեւցնելու որբերի և այրիների, կարօտեալների և արկածեալների (Բէյրութում այրուեցաւ փայտէ մի ամբողջ թաղամաս, ուր մեր գաղթական եղբայրներն էին բնակուած) վիճակը: Իսկ Շնորհապարզ Տ. Սահակ և Տ. Բարգէն կաթուղիկոսների եղբայրական յարաբերութեան ապացոյցը և սրտացաւութիւնը գէպի Մ. Աթոռը տեսանք վերև:

Երուսաղէմի աթոռը կրօնական կեդրոն լինելուց զատ՝ հանդուցեալ եղիշէ պատրիարք Դուրեանի և այժմ Տ. Թորգոմ պատրիարքի կառավարութեամբ զառնում է մեր եկեղեցու համար առաջնակարգ մասւոր կեդրոն, իւր ժառանգաւորաց կարգաւորեալ զպրօցով, «Սիոն» ամսաթերթով, Դուրեան շարքի հրատարակութիւններով և Սրբոյ Թարգմանչաց — Դուրեան Գրական մրցանակաբաշխութեամբ: Ամենապատիւ պատրիարքի և միաբնութեան սիրոյ ապացոյցը գէպի Մ. Աթոռը նոյնպէս յիշատակուեցաւ վերև:

Կ. Պոլսոյ Ամենապատիւ պատրիարք Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Նարոյեանն էլ ոչ մի առիթ չի փախցրել իւր յարգանքը մատուցանելու գէպի Մ. Աթոռը և նորա գահակալները, թէ հանգուցեալին և թէ նորընտիր Հայրապետին, չնայելով ծանր վիճակին՝ նիւթական օգնութիւն ևս հասցընելով:

ԻՐԱՋԵԿ

Ս. Էջմիածին, Յունիս 1934

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Սոստոս ամսոյ ընթացքին Ս. Աթոռոյ ՏԵՐԵՆԻ Ժողովը ի նիստ զուարուեցաւ իրեւ Վարչական Մարմին տասնըմէկ անգամ, իսկ իրեւ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԱՏԽԱՆ չորս անգամ, նոյնպէս ՌԱՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՒՈՒՐԴը երկու անգամ, իւրաքանչիւրը զբաղելով իր իրաւասութեան մէջ եղած խնդիրներով:

● Եւ. 2 Օգոստ. — Հնդկաստանի Ուղղափառ Ասորի եկեղեցւոյ Պետը Մորան Մար Բասիլիոս որ զացած էր Անտիօք հարթելու վարչական անհամաձայնութիւններ, երկու քահանաներու հետ այցելեց Պատրիարքարանս, Ս. Պատրիարքը Հայրը եպիսկոպոսներով և վարդապետներով զինքը ընդունեց Պատրիարքարանի նոր կահաւորուած վոքերիկ զահլիճին մէջ: Երկու եկեղեցիներու մասին փոխադարձ ծանօթութիւններ ստանալէ ետք Սրբազան հիւրը, Լուսարարապետ Մեսրոպ Արքայանի առաջնորդութեամբ, Մայր Տաճարը Իշալուստ և երկրպագութիւն և մեկնեցաւ Այն Քէրիմի Ռուսաց վանքը ուր կը կենայ հիւրարար:

— Երեկոյեան ժամերգութիւնէն ետքը Ս. Յակոբայ Տաճարին մէջ Սրբազան Պատրիարքը Հայրը զպրօնական չորս աստիճաններ տուաւ ժառանգաւորաց տանեօթ սաներու և յետոյ կիսասարկաւագութեան աստիճան տուաւ անոնցմէ երեքին: Այս հոգեւոր շնորհաբաշխութեան ետքը ժառանգաւորաց Սրահին մէջ, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին և ի ներկայութեան Միաբնութեան և ուսուցիչներու, տեղի ունեցաւ ժառ. վարժ.ի զպրօցական մրցանակաբաշխութեան հանդէսը, աշակերտներու կողմէ եղան հառեր և երգեր, իսկ Տեսուչ Տ. Տիբան Վրդ. կարգաց զպրօցին կրօնական, կրթական և վարչական վիճակը ներկայացնող տեղեկագիր մը, յետոյ Ս. Պատրիարքը Հայրը մրցանակներ տուաւ իւրաքանչիւր զատարանի կրօնագիտական, հայագիտական, լեզուներու և վարք ու բարքի մէջ առաջին եղողներուն: Հանդէսը վերջացաւ Սրբազան Հօր խրատականով և պահպանիչով:

Այս հանդէսը փակումն էր տարեկան քննութիւններուն որ տեղի ունեցան անցնող Յուլիս ամսուան 17-26 ին, մեծաւ մասամբ զբաւորւ Ս. Պատրիարքը Հայրը անձամբ ներկայ եղաւ լեզուներու բերանացի քննութեանց ևս մօտէն հետաքրքրուեցաւ զպրօցի կրթական կեանքով և իր գոհունակութիւնը յայտնեց Տեսութեան և ուսուցչաց աշխատութեան, զպրօցին յառաջդիմութեան համար:

● Կիր. 5 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ, Ս. Պատրիարքը Հայրը Սարկաւագութեան աստիճան տուաւ ժառանգաւորաց սաներէն Ալատ Ինթոյեանի, Թովմաս ձէրէճեանի և Նուպար Թէրզեանի: առաջինը տարի մը առաջ աւարտած էր զպրօցին ընթացքը և կը հետեւէր Սարկաւագաց Բ.

Դասարանի դասընթացքին, իսկ վերջին երկուքը այս տարի յաջողութեամբ աւարտած ըլլալով դպրոցին չորս տարուան կանոնաւոր ընթացքը յատենի Տնօրէն ժողովոյ յայտնած էին իրենց յօժարակամութիւնը կուսակցութեամբ ծառայելու Ազգին, Եկեղեցիին և ազգային այս պանծալի Հաստատութեան: Ձեռնադրութեան խորհուրդէն անմիջապէս ետքը քարոզեց Ս. Պատրիարք Հայրը, խօսքը ուղղելով նոր Ձեռնադրողներուն իրենց կեանքին իրր օրինակ ունենալիք քաղմաթիւ սուրբերէն մատնանշեց մասնաւորապէս մէկը, Սուրբ Ստեփանոս, առաջին սարկաւազը, անոր նկարագիրը բարացուցող քաջատրութիւնը գտաւ Դործք Առաքելոցի հեղինակին գործածած սա բառերուն մէջ «Այլ ի չնորօք», որոնց մէջ խտացուած տեսաւ ամբողջ Բրիտանիական բարոյականը: Անոր ողբով ծառայելու համար անհրաժեշտ է ունենալ, ըսաւ, աստուածային շնորհք և իր կողմէն գիտակցութիւնը, այսօր գտե՛ք ալ այդպիսի ծառայութեան մէկ է որ կը կոչուի որուն յայտարար նշանն է ձեր առած ուրարը որ ապա հետզհետէ ծառայելով կ'ըլլայ փորուրար քահանային՝ և եմիփօրոն եպիսկոպոսին վրայ: Ապա անդրադարձաւ նորոգ հանգուցեալ ազգային մեծ բարերար կատարեալ Մեղգոնեանի կեանքին ու իր ըրած նշխիրատուութեան նշանակութեանը որդէս աննախընթաց պարագայ մը մեր ազգային կեանքին մէջ: Պատարագէն վերջ մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ ի յիշատակ Մեղգոնեան գերդաստանի և մասնաւորապէս նորոգ հանգուցեալ մեծ բարերարին:

— Այսօր լինցած ըլլալով նաև Ս. Թարգմանչաց Ազգ. Երկսեռ վարժարանի եւ Մանկապարտէի Տարեկան քննութիւնները, որոնց յաճախ անձամբ ներկայ գտնուեցաւ Ս. Պատրիարք Հայրը, Եպիսկոպոսներու եւ Վարդապետներու հետ միասին, կէս օրէ ետք ժառանգաւորաց վարժարանի բակին մէջ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր և ի ներկայութեան Միաբանութեան է ժողովրդեան հոծ բաղմութեան տեղի ունեցաւ ամառվերջի հանդէսը, որ բացուեցաւ Տեսուչ Տ. Կիւրեղ Վրդ. ի բացման խօսքով. երեք ժամէն աւելի տեղող հայերէն, անգլիերէն և արարերէն արտասանութիւնները, երգերը, պարերը փոքրիկներուն հմայեցին ներկաները: Հանդէսէն ետք Ս. Պատրիարքը անձամբ բաշխեց նախկերթարանի տասնմէկ (չորսը աղջիկ և եօթը մանչ) և Մանկապարտէի դասն ութը երկսեռ չըջնաւարտներուն վկայականները. առաջիններուն տալով նաև իր թարգմանած նարեկէն մէկ մէկ օրինակ և ժամագիրք, իր փակման խօսքին մէջ իր գոհունակութիւնը յայտնելով հանդէսի փայլուն յաջողութեան՝ գովեց Տեսչի անձնուէր գործունէութիւնը և ապա խօսքը չըջնաւարտներուն ուղղելով յորդորեց որ ոչ միայն աղբիւր բազային ու կրօնական այն ողբով զոր ստացան գպրոցէն այլ փանան տարածել զայն իրենց տուններուն մէջ:

● Բշ. 6 Օգոստ. — Օրսփորտ Համալսարանի

աստուածաբանական քոլէճներէն Վիլիքի Հօլի տեսուչը, որ 30 է աւելի աշակերտներու հետ ամառուան արձակուրդով Ս. Երկիր եկած է, Սրբազան Պատրիարքին այցելեց ընկերակցութեամբ տեղւոյս անգլիքան Աւագ Սարկաւազին:

● Դշ. 8 Օգոստ. — Նորընծաները՝ Տ. Պարոյր, Տ. Յուսէփ, Տ. Պսակ եւ Տ. Միւսոն Արեղաներ իրենց քառասներեայ ներանձնական շրջանը աւարտած ըլլալով՝ յաջորդաբար սկսան իրենց անդրանիկ պատարագները մատուցանել Մայր Տաճարիս աւագ սեղանին վրայ աւանդական պատշաճ հանդիսաւորութեամբ:

● Եր. 11. Օգոստ. — Երեկոյեան ժամերգութեանէն ետք ամբողջ Միաբանութիւնը հաւաքուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ ողջներէ մօլթիելու Ս. Պատրիարք Հօր որ առողջական դարմանումի համար Եւրոպա պիտի մեկնի:

● Կիր. 12 Օգոստ. — Սրբազան Պատրիարք Հայրը իր հետ ունենալով գաւազանակիր Տ. Եղիշէ Վրդ., Հայֆա գնաց անկէ նաև նստելով Եւրոպա մեկնելու համար:

— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբայ Մայր Տաճարին մէջ. ժամարան էր Տ. Կիւրեղ Վրդ. կը օպասարկէին չորս նորընծաները, որոնց ուսուցիչն եղած էր իրենց քառասներեայ առանձնացումի շրջանին. քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. ՎԱՄէն, ամէն ասած ձեզ, եթէ ոչ կերթիք զմարմին որդւոյ մարդոյ և արջիք զարին նուրա ոչ ունիք կեանս յանձնեա՝ բնաբանով հազրդութեան օ. խորհուրդին վրայ, զայն ներկայացնելով որդէս առանցքը Բրիտանիական ընկերութեան և պայման քրիստոնէին ի Բրիտանոս հաղորդութեան:

● Բշ. 13 Օգոստ. — Ըստ իրաւական և աւանդական սովորութեան վերափոխման տօնը կանխող այս երկու շարթուան ընթացքին Աստուածամօր Եկեղեցիին ամենօրեայ պատարագները հանդիսաւոր կը կատարուին մասնակցութեամբ Միաբանութեան, ժառանգաւորներու և բարեպաշտ ժողովրդեան: Այս տասնհինգ օրերու ընթացքին Ղպով և Ասորի Եկեղեցիներու պաշտամունքն ալ, որոնց առաջինը շարթիք երկիցս եւ երկրորդը միայն մէկ անգամ իրաւունք ունին Հայապատկան Սեղաններու վրայ պատարագելու, կ'ըլլան հանապազօրեայ:

● Դշ. 14 Օգոստ. — Տ. Մեսրոպ Սրբազան՝ ընկերակցութեամբ Տօթի. Եպիսկոպի Յօղպէ Խլաւ յայցելութեան Սմբատ Սրբազանին:

— Վիլիքի Հօլի ուսանողները խմբովին այցելեցին Սրբոց Յակոբեանց Վանքը, առաջնորդութեամբ Տ. Կիւրեղ Վրդ. ի, նախ Մայր Տաճարը զայցին յուխտ եւ երկրպագութիւն, ապա ելան Պատրիարքարանը ուր զիրենք ընդունեցաւ Պատրիարքական Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան որ ողջունեց զիրենք Ս. Երկիր ուխտի գալուն առթիւ եւ իրենց մէջ տեսաւ այն բարեպաշտ ողին իրենց նախնիներու՝ որոնք գունդ գունդ կուգային յերկրպագութիւն Ս. Տեղեաց: Պատշաճ պատուատրութենէ ետք անոնք շրջեցան վանքին զանազան մասերը, Ս. Ամո-

ոռոյս կիւղեղնեկան և զբազարաց զոգք մատենադարանները, ժառ. Վարժարանը, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին և այլն. իւրաքանչիւրին մասին բացատրութիւններ տրուեցան իրենց Վարդապետներուն կողմէ:

● Եւ. 16 Օգոստ. — Տ. Ամբաստ. Սրբազան, որ մատաւարապէս ամիսէ մը ի վեր թէլ-Ավիֆի հրեշտական հիւանդանոցն էր և երկու անգամ վիրաբուժական գործողութիւն և ննթարկուած՝ այսօր վերադարձաւ հիւանդանոցէն միտանգը բուրսովին անցուցած: Այժմ Սրբազանին յատկացուած է հին պատրիարքարանը. Սրբազանը ևն թակայ է տակաւին բժշկական դարմանումներու, ինչպէս նաև մասնաւոր խնամքին իր քրոջ Ալբի Տիկ. Արարիկ Մուրատեանի, որ Պոլսէն եկած է անձամբ հսկելու իր Սրբազան եղբոր:

● Կիր. 19 Օգոստ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնատան մէջ. քարոզեց Տ. Սերովիշ Վրդ. Վերնատան մեծ վան մեկաց ինքեց ընտանիքին վրայ, բացարեկ վերադարձութեան խորհուրդին ձգած խորունկ ազդեցութիւնը ամէն զատակարար մարդոց վրայ և անոր զերը որպէս գերագոյն և վերջին միջոց դարձնելու մարդկի ճշմարիտ աստուածգիտութեան:

● Ուրբ. 21 Օգոստ. — Տ. Մուշեղ Վրդ. Գաղա մեկեցաւ յայցելութիւն անդուռնի փոքրաթիւ գաղութին:

● Եւ. 25 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք Միարանութիւն, ժառանգաւորք և ժողովուրդ՝ հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Տ. Մեսրոպ Սրբազանի, իշան Գեթեմանի Ս. Կոյսի գերեզմանի եկեղեցին. հրաշափառով սկսաւ երեկոյեան ժամերգութիւնը և կատարուեցաւ նախատօնակ վերափոխման: Հոն պաշտուեցաւ նաև հալուսի ու գիշերային ժամերգութիւնը, որ աւարտուեցաւ կէս գիշերին, որմէ ետք բոլորը վանք վերադարձան:

● Կիր. 26 Օգոստ. — Վերափոխման տօնին առթիւ, նորէն Միարանութիւնը ժողովրդեան մեծ բաղժութեամբ Գեթեմանի եկեղեցին իջաւ, հրաշափառի հանդէսէն ետք, հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ. ժամարան էր Պատր. Փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան՝ որ յաւուր պատշաճի քարոզող մը Ս. Կոյսը ներկայացուց որպէս աղպար կին և մայր հաւատացելոց և թուելով մեր նախնաց բարեպաշտական նուիրումը Աստուածամօր, ժողովուրդն յորդորեց հետևիլ անոնց օրինակին:

— Այս գիշեր, ի Ս. Աստուածածին Ս. Պատարագի պաշտամանց միջոցին, ծանր դէպք մը պատահեցաւ Աստուաց և Հայոց միջև՝ առաջիններուն կողմէ մեր խնկարկութիւնը արգիլելու մտք կատարուած ռանձգութեան պատճառաւ:

● Բչ. 27 Օգոստ. — Մեռելոցի առթիւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Փրկչի եկեղեցին մէջ. քարոզեց Տ. Հայրիկ Վրդ. անմահութեան

խորհուրդին վրայ և ցուցուց թէ միայն կրօնքին զգացումն է որ կը լուսաւորէ մարդուն այդ գիտակցութիւնը: Յաւարտ Ս. Պատարագի հանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Փրկչի ազգային գերեզմանատան մէջ:

— Քաղաքիս Վսեմ. Կառավարիչին հրաւերին վրայ Ս. Աթոռոյս կողմէ ներկայացուցիչներ գալին Կառավարչատուն լուսարանութիւն տալու այս գիշեր Ս. Աստուածամօր եկեղեցւոյն մէջ Ասորիներու և մեր միջև պատահած տխուր միջադէպին: Վսեմ. Կառավարիչը լսելով երկու կողմերուն այլ քաջարութիւնները, ինչպէս նաև Յունաց Պատրիարքարանի ներկայացուցիչին վկայութիւնը իրեն իրաւակից եկեղեցիէ, մասնաւոր պաշտօնագրով մը վերահաստատեց Ասորիներու պատարագած հայոց սեպհական սեպանին, ինչպէս նաև Յունաց սեպանին խնկարկելու մեր իրաւունքը:

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ե Ր

Ֆրանսայէն (Ուլիֆրանշ) Ազն. Ալբի Տիկին Վերգինէ Քէօլէեան, յանձնած է Ս. Ռոխտի Միարաններէն Հոգ. Տ. Տիրան Վրդ. Ի. քան (20) սթէրլին, Սիոն ամսաթերթի բարգաւաճման համար: Վերոգրեալ գումարի փոխարէն, յանուն Ռոխտաւոր Ազն. Տիրան, Սիոն յատկացուած է բարեպաշտական հաստատութեանց, կարօտ եկեղեցեաց և քահանայից:

Խորին չնորհակալութիւններ Ազն. Ալբի Տիկ. Վերգինէ Քէօլէեանի Սիոնի վարչութեան կողմէ:

● Սուտանէն Տէր և Տիկ. Պօղոս Գալլաքեան Արմ. Տ. Ներսէս Աւագ քչ. Թաւուզհանի կալըծալի մահուան առթիւ, փոխան ցաւակցական հեռագրի, տաւր շիրինի կը նուիրեն Ս. Թարգմանչաց Ազգ. երկեսն Վարժարանին:

Ս. ՀՐԵՇՏ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍԱԼԱՅԱՍԱԿՈՒՄԸ

Ս. Հրեշտակապետաց Տեսուչ Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. Դեորդեանի նախագահութեամբ, և երեսնադիմացի Պ. Պ. Մերկիւր Մերկիւրեանի, Դեորդ Սահակեանի, ու Միսթր Դեորդ Պէնէէեանի անխոնջ ջանքերուն շնորհիւ լրացաւ Ս. եկեղեցւոյս սալայատակման գործը, որ ծրագրուած էր նախորդ Տեսուչ Հոգ. Տ. Յովհաննէս Վրդ. Ասատուրեանի օրով և գումար մըն այլ հանգանակուած այդ նպատակին համար, երեսնադիմացի եկեղեցեացի ազգայիններէն: Հոգ. Տ. Վահան Վրդ. յաջողեցաւ այդ գումարը բարձրացնել և. Պ. 117.045 Լ, 15 իւրայ ալ իր կողմէ նուիրելով:

12 Օգոստոսի կիրակին, Հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտօն մատուցուեցաւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ հանգանակութեան մասնակցող բարեխիբաց ննջեցեաց հոգւոյն ի հանդիսով: